

ΚΛΙΝΙΚΗ ΤΟΥ ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ

ΥΠΟ

ΑΧΙΛΛΕΩΣ Θ. ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ

ΙΑΤΡΟΥ

ΚΛΙΝΙΚΗ ΤΟΥ ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ

ΥΠΟ

ΑΧΙΛΛΕΩΣ Θ. ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ

ΙΑΤΡΟΥ

Ἡ κλινικὴ δὲν ἀποτελεῖ ἰδιαιτέρον κλάδον τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ περιλαμβάνει καὶ ἐφαρμόζει αὐτοὺς εἰς τὴν κλινὴν τῶν ἀσθενῶν. Εἶναι ἡ συνισταμένη, οὕτως εἰπεῖν, ὅλων τῶν κλάδων τῆς ἱατρικῆς. Εἰς τὴν κλινικὴν ὁ διδάσκαλος συνδυάζει πάντοτε τὸ παρὰδειγμα μὲ τὴν διδασκαλίαν, τὴν πρᾶξιν μὲ τὴν θεωρίαν. Τίποτε δὲν ὑπάρχει καλλίτερον πρὸς ἀπόκτησιν πείρας τῶν νέων ἱατρῶν, ἀπὸ τὰ παρὰ τὴν κλινὴν τοῦ ἀσθενοῦς διδόμενα μαθήματα, ὅταν μάλιστα ὁ πρὸς τοῦτο ἐπιφορτισμένος συνδυάζει βαθεῖαν μόρφωσιν καὶ μεγάλην χρηστοθήειαν. Καὶ μὲ τὴν τελευταίαν ταύτην λέξιν ἐννοοῦμεν τὴν ἀπλότητα, τὴν εἰλικρίνειαν, τὴν δικαιοσύνην, τὴν φιланθρωπίαν, τὴν ἀφιλοκέρδειαν, διότι ὅπως εἶπεν ὁ θεῖος γέρον τῆς Κω: “ἦν παρῇ φιλανθρωπίῃ πάρεστι καὶ φιλοτεχνίη.”¹⁾ Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἀγάπη τῆς ἐπιστήμης μας εἶναι ἀχάριστος ἀπὸ τὴν ἀγάπην τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἡ συνύπαρξις τῶν ἠθικῶν προσόντων καὶ τῆς γνώσεως ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς ἱατρικῆς εἶναι ἀπαραίτητος. Δὲν εἶναι δὲ δύσκολον, ἂν ὅχι περὶ τόν, νὰ ἀποδείξωμεν, ὅτι ὅταν ἐλλείπῃ ἡ ἠθικὴ, καὶ ἡ ὠφελιμωτέρα τέχνη δὲν εἶναι παρὰ ὄργανον ἀπάτης, ὅπλον ἐπικίνδυνον εἰς χεῖρας ἐπικινδύνους καὶ ἥκιστα ἀσφαλεῖς. Οὔτε εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐκλαϊκεύσωμεν τὴν ἀρχὴν ταύτην, διὰ νὰ καταδείξωμεν εἰς τὸ πολὺ κοινὸν ποῖα πρέπει νὰ εἶναι τὰ προσόντα τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἀπαιτῇ ἀπὸ ἐκείνους εἰς τοὺς ὁποίους ἐμπιστεύεται τὴν ὑγιείαν του.

Ὁ Ἱπποκράτης ἔτιχε τῆς παγκοσμίου ἐπιδοκιμασίας τόσον διὰ τὰς ἀρετάς του, ὅσον καὶ διὰ τὴν μεγαλοφυΐαν του. Αἱ ἀρεταὶ του λάμπουν μὲ ἐκτυφλωτικὴν λάμψιν εἰς τὰς κλινικάς του παρατηρήσεις τὰς ὁποίας μᾶς κατέλιπεν. Οὐδέποτε οὐδαμοῦ φαίνεται εἰς αὐτὰς φροντίζων περὶ τῆς φήμης του. Ἡ μόνη ἐπιθυμία, ὁ μόνος πόθος πρὸς τὸν ἐμψυχώνει εἶναι, νὰ εἶναι ὠφέλιμος εἰς τοὺς ὁμοίους του, διαφωτίζων αὐτοὺς ἐπὶ τῶν μέσων τῆς δια-

1) Παραγγελιῶν § 6 (IX, σελ. 258).

τηρήσεως τῆς ὑγιείας των, ἢ τῆς θεραπείας τῶν ἀσθενειῶν των. Ὁμολογεῖ μὲ ἐλικοκρίνειαν τὰ ἀτυχήματά του καὶ τὰς πλάνας του, πεπεισμένος ἀναμφιβόλως, ὅτι δὲν διδάσκει τις ὀλιγώτερον τοὺς ἀνθρώπους, καταδεικνύων εἰς αὐτοὺς τὴν πλάνην, ὅπως καὶ τὴν ἀλήθειαν.

* *

Αἱ ἀρχαιότεραι κλινικαὶ συλλογαὶ φέρουν τὸν τίτλον **Ἐπιδημῖαι**. Τὰ ἐπιδημικὰ νοσήματα, προξενοῦν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν λαῶν τοιαύτην ἐντύπωσιν καταπλήξεως καὶ τρόμου, ὥστε καὶ συγγραφεῖς ξένοι πρὸς τὴν ἰατρικὴν δὲν ἀπηξίωσαν νὰ γράψουν τὴν ἱστορίαν αὐτῶν, ὅπως καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν ἐκτάκτων καὶ μεγάλων γεγονότων, τὰ ὅποια ἀξίζει νὰ ἐπασχολήσουν τὰς μελλούσας γενεάς. Φυσικὸν λοιπὸν ἦτο οἱ ἰατροὶ νὰ ἀναφέρουν καὶ νὰ περιγράψουν αὐτὰς ἐν λεπτομερείᾳ, ὅχι πρὸς ἀπλὴν τέρψιν ἢ περιέργειαν τοῦ ἀναγνώστου, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ εὑρουν κἄποιο μέσο νὰ προλαμβάνουν τὴν ἐμφάνισιν τοιούτων μαστίγων ἢ νὰ μετριάξουν τὰ ἀποτελέσματά των.

Πρὸς ἐπίτευξιν ἐνὸς τόσο ἐπιθυμητοῦ σκοποῦ, τὸ πρῶτον πού ἐσκέφθησαν ἦτο νὰ καθορίσουν τὰ προκαλοῦντα τὰς ἐπιδημικὰς νόσους αἷτια. Θὰ ἐξετάσωμεν λοιπὸν κατόπιν ποίας σκέψεως ἔφθασαν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ αἷτια ταῦτα εὐρίσκονται πάντοτε ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ.

Ὁ συγγραφεὺς λοιπὸν τοῦ “Περὶ φύσιος ἀνθρώπου,” λέγει:

“ . . . Αἱ δὲ νοῦσοι γίνονται αἱ μὲν ἀπὸ τῶν διαιτημάτων, αἱ δὲ ἀπὸ τοῦ πνεύματος, ὃ ἐσαγόμενοι ζῶμεν. Τὴν δὲ διαίγνωσιν χρὴ ἐκατέρου ἥδε „ποιέεσθαι: ὁκόταν μὲν ὑπὸ νοσήματος ἐνὸς πολλοὶ ἄνθρωποι ἀλίσκωνται „κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον, τὴν αἰτίην χρὴ ἀνατιθέναι τουτέφ ὅτι κοινότατόν „ἔστι καὶ μάλιστα αὐτέφ χρεώμεθα πάντες· ἔστι δὲ τοῦτο ὃ ἀναπνέομεν. „Φανερόν γάρ δὴ ὅτι τά γε διαιτήματα ἐκάστου ἡμέων οὐκ αἷτιά ἐστιν, „ὅτε ἅπτεται πάντων ἡ νοῦσος ἐξῆς καὶ τῶν νεωτέρων καὶ τῶν πρεσβυτέρων, καὶ γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν ὁμοίως, καὶ τῶν θωρησσομένων καὶ τῶν „ὑδροποτεόντων καὶ τῶν μᾶζαν ἐσθιόντων καὶ τῶν ἄρτου σιτευομένων, καὶ „τῶν πολλὰ ταλαιπωρεόντων καὶ τῶν ὀλίγα . . . Ὁκόταν δὲ νοσήματος „ἐνὸς ἐπιδημῖη καθεστήκη, δῆλον ὅτι οὐ τὰ διαιτήματα αἷτιά ἐστιν, ἀλλ’ ὃ „ἀναπνέομεν, τοῦτο αἷτιόν ἐστι, καὶ δῆλον ὅτι τοῦτο νοσηρὴν τινα ἀπόκρισιν ἀνίει.”¹⁾

Δηλαδή: Αἱ ἀσθένειαι, λέγουν οἱ μὲν, ὅτι προέρχονται ἐκ τῆς διαίτης, οἱ δὲ ἐκ τοῦ ἀέρος, τὸν ὅποιον ἀναπνέοντες ζῶμεν. Ἔτσι ἔχομεν δύο τάξεις: Ὅταν εἰς ἓνα τόπον πολλὰ πρόσωπα προσβληθοῦν ταυτοχρόνως ἀπὸ τὴν ἰδίαν ἀσθένειαν, πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν τὴν αἰτίαν εἰς ἐκεῖνο πού εἶναι κοινότερον εἰς ὅλους. Ἄρα τοῦτο εἶναι ὁ ἀέρας πού ἀναπνέομεν. Εἶναι φανερόν ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὴν δίαιταν πού ἀκολουθεῖ ὁ

1) Περὶ φύσιος ἀνθρώπου § 9 (VI, σελ. 52 καὶ ἐξῆς).

καθένας μας μιὰ ἀσθένεια, ἡ ὁποία προσβάλλει ἀδιακρίτως ὅλους, μικροὺς καὶ μεγάλους, γυναῖκας καὶ ἄνδρας, ὅπως τοὺς οἰνοπότας καὶ τοὺς ὕδροπότας, τοὺς τρώγοντας κρίθινα ζυμαρικά,¹⁾ ὅπως καὶ τοὺς τρεφομένους μὲ ἄρτους, τοὺς ἐργαζομένους καὶ τοὺς σχολάζοντας . . . Ἔτσι λοιπὸν ὅταν ἐπικρατῇ ἐπιδημικὴ τις νόσος, εἶναι φανερόν ὅτι ἡ αἰτία δὲν εὐρίσκεται εἰς τὴν δίαιταν, ἀλλὰ εἰς τὸν ἀέρα ποὺ ἀναπνέομεν, καὶ ὁ ὁποῖος ἀφίνει νὰ τοῦ διαφεύγῃ κάποια νοσηρὰ ἀναθυμιάσις.

Εἰς τὸν συλλογισμόν τοῦτον δὲν ἔχομεν τίποτε νὰ ἀντιτάξωμεν, παρὰ μόνον ὅτι εἶναι ἀπόλυτος. Διότι, πράγματι, εἶδαν ἐπιδημικὰ νοσήματα, ἀναπτυσσόμενα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν κακῆς τινος διατροφῆς εἰς χώρας μαστιζόμενας ὑπὸ λιμοῦ (πείνης), εἰς πόλεις πολιορκουμένας, ἐπὶ πλοίων κτλ. Εἶδαν ἄλλα, ὀφείλοντα τὴν γέννησίν των εἰς ἡθικὰ αἷτια, ὅπως ἡ ἀποθάρονσις κατόπιν ἥττης τινός, ἡ θρησκευτικὴ ἔξαρσις, προερχομένη ἐκ φανατικῶν κηρυγμάτων ἢ ἐκ διωγμῶν.²⁾ Οὐχ ἦτον δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι ὁ ἀὴρ ἀποτελεῖ τὴν δραστικωτέραν, τὸν ἰσχυρότερον παράγοντα τῶν ἐπιδημιῶν, πρὸ πάντων δὲ ἐκείνων ποὺ προκαλοῦν τὰς καταστροφὰς των εἰς μεγάλης ἐκτάσεις καὶ ἐπὶ ἄρκετόν καιρόν.

Ἄλλη σπονδαιοτάτη παρατήρησις, ἡ ὁποία δὲν διέφυγε τὴν προσοχὴν τῶν Ἀσκληπιαδῶν εἶναι αὕτη, ὅτι δηλαδή, ἐφ' ὅσον ἐπικρατεῖ ἐπιδημικόν τι νόσημα, τὰ διαφορώτατα παρεμπίπτοντα νοσήματα, λαμβάνουν ὅλα ἰδιαιτέραν φυσιογνωμίαν, ἡ ὁποία ἀποβαίνει κοινὴ καὶ ἡ ὁποία προδίδει εἰς αὐτὸ οἰκογενειακὸν χαρακτῆρα.

Ἀναχωροῦντες ἐκ τῆς διπλῆς ταύτης βάσεως, οἱ Ἱπποκρατικοὶ συγγραφεῖς ἐθεώρησαν καθήκον νὰ σημειώσουν μετὰ προσοχῆς τὴν ἀτμοσφαιρικὴν κατάστασιν πρὸ καὶ κατὰ τὰς ἐπιδημίας, καὶ ἔτσι περιέγραψαν ὅχι μὲ ὀλιγωτέραν ἀκρίβειαν τὸν γενικὸν χαρακτῆρα τὸν παρεμπίπτόντων νοσημάτων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον συγκρίνοντας τὰ μετεωρολογικὰ φαινόμενα μὲ τὰ νοσηρὰ συμπτώματα τὰ παρατηρηθέντα κατὰ τινὰ ἐποχὴν, κατὰ τι ἔτος, περιέγραψαν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀπεκάλουν ἐπιδημικὴν κατάστασιν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἢ τοῦ ἔτους ἐκείνου. Διὰ τῆς περιγραφῆς πολλῶν τοιούτων ἱατρικῶν

1) Ἡ μᾶζα ἢ μαζίον, ἦτο συνήθης τροφή τῶν Ἀθηναίων καὶ πολλῶν Ἑλληνικῶν λαῶν. Ἦτο τὸ φύραμα ἐξ ἀλεύρου κριθῆς παρασκευαζόμενον, ἄλλοτε μὲν μὲ ὀξύμελι, ἄλλοτε δέ, μὲ ὀξύκρατον ἢ ὕδρόμελι, κατὰ τὸν Ἑρωτιανόν, ἢ μὲ ὕδωρ καὶ ἔλαιον κατὰ τὸν Ἡσύχιον.

2) Ὅπως π. χ. ἡ ραφανία, νόσος προκαλοῦσα σπασμούς καὶ ἀποδιδομένη εἰς τὴν τοξικὴν δηλητηρίασιν τῶν σπερμάτων ραφανίδος τοῦ ραφανίσκου, μεμιγμένου μετὰ τοῦ σίτου. Ἀρκετὰ συνήθης ἡ νόσος αὕτη εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν Σουηδίαν, κατὰ τοὺς νεωτέρους συγγραφεῖς εἶναι σπασμωδικὴ μορφή τοῦ ἐργοτισμοῦ, συνισταμένη εἰς σισπάσεις τῶν μελῶν μετὰ δριμυτάτων πόνων.— Τὸ ἐπιδημικὸν ἐρυσίπελας ἢ ὁ ἄνθραξ (*mal des ardents*), ἢ πᾶσα γαγγραινώδης νόσος, χαρακτηριζομένη ὑπὸ τῶν καταστροφῶν τοῦ δέρματος καὶ τῶν μελῶν. Τοιαῦται παθήσεις παρατηρήθησαν κατὰ διαφόρους ἐποχὰς τοῦ μεσαιῶνος.— Τὸ σκορβούτον, οἱ σπασμοὶ τοῦ Saint—Médart κτλ.

καταστάσεων, ἤλπιζον ὅτι θὰ μπορούσαν νὰ γνωρίσουν ποῖαι ἀτμοσφαιρικοὶ συνθῆκαι προηγοῦνται καὶ ποῖαι συνοδεύουν συνήθως ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ἐπιδημίαν. Ὅτι θὰ ἦτο δυνατόν εἰς περιστάσεις τινάς, νὰ προβλέπουν τὴν ἐμφάνισιν τῶν θεομηνιῶν τούτων καὶ νὰ προφυλάσσωνται ἀπὸ αὐτὰς.

Τοιαύτη ἦτο ἡ ἐλπίς, ἡ ὁποία ἐνεθάρρυνε τὸν Sydenham (1624-1689) καὶ τὸν Stoll, (1742-1788) τοὺς ἐπαξίους τούτους ζηλωτὰς τοῦ Ἱπποκράτους, ὅταν κατήρτιζον μετὰ θαυμαστῆς ὑπομονῆς τοὺς πίνακας τῶν τῶν ἱατρικῶν καταστάσεων. Ἐλάχιστοι ἐκ τῶν ἱατρῶν ἔσχον τὸ θάρρος νὰ βαδίσουν ἐπὶ τὰ ἴχνη των, καὶ ὁ εὐτυχὴς θνητὸς εἰς τὸν ὁποῖον ἐπιφυλάσσεται ἡ τιμὴ νὰ καθορίσῃ τὴν σχέσιν ἢ τὸν νόμον, ὅστις συνδέει ἐπιδημικὰς τινὰς νόσους μὲ ἀτμοσφαιρικὰς τινὰς καταστάσεις, δὲν ἐφάνη ἀκόμη.

Ἐπτὰ βιβλία τῆς Ἱπποκρατείου Συλλογῆς, φέρουν τὸν τίτλον **Ἐπιδημιαί**. Ἐν τούτοις τὸ πρῶτον μόνον καὶ τὸ τρίτον εἶναι ἀφιερωμένον, πρῶγματι, εἰς τὰς σχέσεις τῶν ἐπιδημικῶν καταστάσεων, καὶ φαίνονται ἀποτελοῦντα συνέχειαν τὸ ἐν τοῦ ἄλλου. Οὗτος δὲ εἶναι ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ὑπάρχει συνήθεια νὰ ἐξετάζωμεν περιληπτικῶς ἀποχωρίζοντες αὐτὰ τῶν ἄλλων, τὰ ὁποῖα δὲν θεωροῦνται ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸν Ἱπποκράτην. Ὁ Ἱπποκράτης περιγράφει κατ' ἀρχὰς τὰς ἀξιολογωτέρας καταστάσεις τῆς ἀτμοσφαίρας, ἔπειτα τὸν μεταδιδόμενον γενικὸν χαρακτῆρα τῶν παρεμπιπτόντων διὰ τῆς καταστάσεως νοσημάτων. Τέλος περιγράφει τὰ ἰδιαίτερα ἱστορικὰ ἀσθενῶν τινων.

Παρέχομεν κατωτέρω σύντομον περίληψιν ἐκάστης τῶν τεσσάρων καταστάσεων, τὰς ὁποίας περιγράφει εἰς τὸ πρῶτον καὶ τρίτον βιβλίον τῶν **Ἐπιδημιῶν**, ἐκ τῶν ὁποίων θὰ δυνηθῶμεν νὰ κρίνωμεν περὶ τοῦ παρατηρητικοῦ πνεύματος καὶ τῆς μεθόδου τοῦ συγγραφέως.

* * *

Ἡ λέξις **ἐπιδημία**, δὲν ἔχει ἀκριβῶς τὴν ἔννοιαν ποὺ παρέχομεν σήμερον, ἀλλὰ σημαίνει τὴν περιγραφὴν τῆς ἀτμοσφαιρικῆς καταστάσεως τῶν τεσσάρων ἔτων, καὶ τῶν ἀσθενειῶν τὰς ὁποίας παρετήρησαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν καταστάσεων τούτων. Τὸ δὲ σύνολον τῆς ἀτμοσφαιρικῆς καταστάσεως ἑνὸς ἔτους καὶ τῶν ἀσθενειῶν, αἱ ὁποῖαι ἀνεφάνησαν ἐπιδημικῶς κατ' αὐτό, ὀνομάζει **κατάστασιν**.

Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν **Ἐπιδημιῶν**, βλέπομεν ὅτι ὁ πατήρ τῆς ἱατρικῆς ἐκθέτει σαφῶς ὅσα εἶδε, χωρὶς νὰ ἐπιζητῇ τὴν ἐξήγησιν αὐτῶν. Αἱ κλινικαὶ τοῦ περιγραφὰι εἶναι ἀριστοτεχνήματα ἱατρικῶν ἐκθέσεων, ἀκριβῆ ἱστορικὰ ἀσθενειῶν, τὰς ὁποίας παρετήρησεν ἐπὶ τέσσαρα ἔτη.

Τῶν τριῶν πρώτων ἔτων αἱ παρατηρήσεις ἐγένοντο εἰς τὴν νῆσον Θάσον, τοῦ τετάρτου ὅμως εἶναι ἄγνωστον ποῦ, καθ' ὅσον δὲν μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως. Κατὰ πᾶσαν ὅμως πιθανότητα ἐγένοντο αὗται μετὰ τῶν ἔτων 434-426 π.Χ. Περιλαμβάνονται δὲ εἰς αὐτὰς 42 ἱστορικὰ ἀσθενῶν, πασχόντων ἐξ ἐλωδῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, πυρετῶν, καὶ διαφόρων

ὀξέων νοσημάτων. ¹⁾ Μέρη δὲ εἰς τὰ ὁποῖα γίνονται αἱ ἄλλαι παρατηρήσεις, εἶναι: ἡ Κρανών, ἡ Λάρισσα, ἡ Πέρινθος, τὰ ἸΑβδηρα, ἡ Κύζικος, ἡ Μελίβοια

Εἰς τὰς Ἐπιδημίας, οὐδεμία ἀναφέρεται χρονολογία, κατὰ τὸ σύστημα τῶν Ὀλυμπιάδων, ὅπως ἐσυνήθιζον οἱ ἀρχαῖοι, ἀντ' αὐτῶν δὲ ἀναφέρει ὡς χρονολογικὰ σημεῖα: τὰ δύο ἡλιοστάσια, τὰς δύο ἰσημερίας καὶ τὴν ἐπιτολὴν ²⁾ καὶ δύσιν τῶν ἀστερισμῶν: Σειρίου, Ἀρκτούρου καὶ Πλειάδων.

Κατὰ τὸν Γαληνὸν ὁ Ἱπποκράτης, μετεχειρίσθη τὰ σταθερὰ ταῦτα χρονολογικὰ σημεῖα, πρὸς διάκρισιν τῶν ὥρῶν τοῦ ἔτους, διὰ νὰ εἶναι κοινὰ εἰς ὅλους τοὺς Ἕλληνας, καθ' ὅσον τὰ ὀνόματα τῶν μηνῶν παρήλλασαν ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν. Τὸ αὐτὸ χρονολογικὸν σύστημα ἠκολούθησε καὶ ὁ Θουκυδίδης γράφων τὴν ἱστορίαν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἀναφέρει οὐχὶ τοὺς μῆνας, ἀλλὰ τὰς ἐποχὰς τοῦ ἔτους.

Ὁ Ἱπποκράτης, εἰς τὸ “Περὶ διαίτης”, καθορίζει τὰς ὥρας τοῦ ἔτους ὡς ἑξῆς:

—“Τὸν μὲν ἐνιαυτὸν εἰς τέσσαρα μέρη διαιρέουσιν, ἅπερ μάλιστα γινώσκουσιν οἱ πολλοί: χειμῶνα, ἤρ, θέρος, φθινόπωρον. Καὶ χειμῶνα μὲν ἀπὸ Πλειάδων δύσιος ἄχρι ἰσημερίας ἡαρινῆς, ἤρ δὲ ἀπὸ ἰσημερίας Πλειάδων ἐπιτολῆς, θέρος δὲ ἀπὸ Πλειάδων μέχρι Ἀρκτούρου ἐπιτολῆς, φθινόπωρον δὲ ἀπὸ Ἀρκτούρου μέχρι Πλειάδων δύσιος.” ³⁾

Ἦτοι, χειμῶν ἀπὸ 12 Νοεμβρίου μέχρι 21 ἢ 24 Μαρτίου—Ἔαρ, ἀπὸ 22 Μαρτίου μέχρι 13 Μαΐου.—Θέρος, ἀπὸ 13 Μαΐου μέχρις 23 Σεπτεμβρίου.—Φθινόπωρον, ἀπὸ 24 Σεπτεμβρίου μέχρις 11 Νοεμβρίου.—

Αἱ ἀναφερόμεναι δὲ εἰς τὰς “Ἐπιδημίας”, χρονολογίαι ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς ἰδικὰς μας:

Δύσις Πλειάδων	12 Νοεμβρίου
Ἡλιοστάσιον χειμερινὸν	21 Δεκεμβρίου
Ἑαρινὴ ἰσημερία	21 ἢ 22 Μαρτίου
Ἐπιτολὴ Πλειάδων	13 Μαΐου
Ἡλιοστάσιον θερινὸν	21 Ἰουνίου
Φθινοπωρινὴ ἰσημερία	22 ἢ 23 Σεπτεμβρίου
Ἐπιτολὴ Κυνὸς	19 Ἰουλίου

1) Τὸ δεύτερον, τέταρτον καὶ πέμπτον βιβλίον τῶν “Ἐπιδημιῶν”, ἀποτελοῦν ἰδιαίτεραν ὁμάδα, ὅπως καὶ τὸ ἕκτον καὶ τὸ ἑβδομον, τὰ ὁποῖα θεωροῦνται ὑπὸ τινων ὡς Κνιδίας προελεύσεως. (Ἀριστοτέλους Π. Κούζη, Ἱστορία τῆς Ἰατρικῆς, σελ. 111 καὶ ἑξῆς).

2) Ἐπιτολή, καλεῖται ἡ ἐμφάνισις ἀστέρος εἰς τι σημεῖον τοῦ ὀρίζοντος, ἥτοι ἡ ἀνατολὴ αὐτοῦ. Ὁ δὲ ὅρος ἀνατολή, χρησιμοποιεῖται συνήθως διὰ τὸν ἥλιον καὶ τὴν Σελήνην.

3) Περὶ διαίτης § 68 (VI, σελ. 594).

ΕΤΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΠΡΩΤΗ

Εἰς τὴν Θάσον, γράφει, τὸ φθινόπωρον ἦτο πολύομβρον καὶ ἔπνεον νότιοι ἄνεμοι. Ὁ χειμὼν ἦτο νότιος καὶ ξηρός, σὰν νὰ ἦτο ἄνοιξις. Τὸ ἔαρ ἦτο νότιον, δροσερὸν καὶ εἶχε ὀλίγας βροχάς. Τὸ θέρος, γενικῶς ἦτο νεφελῶδες καὶ ἄνυδρον, οἱ δὲ ἔτησίαι ἄνεμοι ὀλίγοι, ἀδύνατοι καὶ ἄτακτοι. Ὅλαι αἱ ἀτμοσφαιρικαὶ συνθῆκαι ἦσαν νότιαι καὶ ξηραί, ὅποταν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔαρος ἀνεφάνησαν καυσώδεις πυρετοὶ (**καῦσοι**) γενικῶς μέτριοι, ἄνευ ἐπιστάξεων καὶ ἄνευ θανάτων. Εἰς πολλοὺς ἐνεφανίσθησαν **παρωτίτιδες**, ἀπὸ τὸ ἓνα μόνον μέρος, εἰς πλείστους καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη, χωρὶς ὅμως πυρετὸν καὶ χωρὶς νὰ πέσουν στὸ κρεββάτι. Εἰς ὀλίγους παρετηρήθη μικρὸς πυρετός, εἰς ὅλους ὅμως διελύθησαν ἄνευ ἐπιπλοκῶν καὶ καμμία δὲν διεπυήθη, ὅπως συμβαίνει εἰς οἰδήματα προερχόμενα ἐξ ἄλλης αἰτίας. Τὰ δὲ χαρακτηριστικά των ἦσαν τὰ ἑξῆς: μαλακαί, μεγάλαι, διαίχυντοι, ἄνευ φλεγμονῆς, ἀνώδυνοι, καὶ ἐξηφανίζοντο εἰς ὅλους, ἄνευ οὐδενὸς ἵχνους. Ἐνεφανίσθησαν δὲ εἰς τοὺς νέους καὶ τοὺς ἐνήλικας, πρὸ πάντων δὲ εἰς τοὺς ἐπιδιδομένους εἰς παλαιστικὰς ἀσκήσεις. Γυναῖκες ἐλάχισται προσεβλήθησαν. Τὸ πλεῖστον τῶν ἀσθενῶν τούτων, εἶχον **βῆχα ξηρόν**, καὶ ἄνευ πυρετοῦ. **Ἡ φωνή των ἦτο βραγχνώδης**. Εἰς μερικοὺς, γρήγορα, εἰς ἄλλους ἀργότερα, ἐνεφανίζετο ἐπώδυνος **φλεγμονή τοῦ ὄρχεως** (ὄρχιτις), πότε ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ πότε ἀπὸ τὰ δύο. Καί, ἄλλοι μὲν εἶχον πυρετόν, ἄλλοι δὲ καθόλου. Τὸ πλεῖστον ὅμως ὑπέφερεν ἀρκετά, χωρὶς ἐν τούτοις οἱ Θάσιοι νὰ καταφεύγουν εἰς τοὺς ἰατροὺς.

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ θέρους καὶ καθ' ὅλον τὸ θέρος, καὶ κατὰ τὸν χειμῶνα, πολλοὶ οἱ ὅποιοι εἶχον προσβληθῇ κατὰ τὸ ἔαρ ἀπὸ βῆχα ξηρόν καὶ βράγχος τῆς φωνῆς, ἔπεσαν στὸ κρεββάτι μὲ συμπτώματα **φθίσεως**, διότι ἕως τότε τὰ συμπτώματα ποὺ παρουσίαζαν δὲν ἦσαν βέβαια. Ἀλλὰ καὶ εἰς πολλοὺς ποὺ εἶχαν **προδιάθεσιν** ἐξεδηλώθησαν ταῦτα διὰ πρώτην φοράν. Οἱ περισσότεροι δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπέθαναν πολὺ γρηγορώτερα, παρ' ὅσον συμβαίνει εἰς τὴν ἀσθένειαν ταύτην. Τὸ δὲ ἀξιοπαρατήρητον εἶναι ἡ ὀξύτης μὲ τὴν ὁποίαν ἐπήρχετο ὁ θάνατος, καθ' ὅσον ἄλλαι ἀσθένειαι ἐμπύρετοι καὶ μακροχρόνιαι, ἐγίνοντο εὐκολώτερα ὑποφερταί, χωρὶς νὰ προκαλοῦν θανάτους, ὅπως θὰ ἐκθέσω παρακάτω.

Ἡ φθίσις, πράγματι, ἦτο ἡ σπουδαιότερα ἐξ ὅλων τῶν ἀσθενειῶν ποὺ ἐπεκράτουν τότε, καὶ ἡ μόνη ἡ ὁποία ἐφόνευσε τοὺς περισσότερους ἀσθενεῖς. Ἰδοὺ δὲ τὰ συμπτώματα ποὺ παρετηροῦντο εἰς τοὺς περισσότερους ἐξ αὐτῶν: πυρετοὶ μὲ φρίκια, συνεχεῖς ἄνευ διαλείψεως, τύπου ἡμιτριταίου, παροξυνομένου ἐκάστην δευτέραν ἡμέραν καὶ ἐπιδεινουμενου. **Ἰδρωτες συνεχεῖς**, ἀλλ' ὄχι γενικοί, ἄκρα ψυχρά. **Κοιλιακαὶ διαταραχαί**: διάρροια μὲ

κενώσεις χολώδεις, ἀκράτους, καὶ δακνώδεις. **Οὖρα λεπτά**, ἄχροα, ἄπεπτα, ὀλίγα, μὲ ὀλίγον Ἴζημα. **Βῆξ μικρὸς** καὶ συχνὸς μὲ πτύελα ἄπεπτα καὶ δυσκόλως ἀποβαλλόμενα. Εἰς τοὺς περισσοτέρους ὁ **φάρυγξ**, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς νόσου καὶ μέχρι τέλους ἦτο ἐπώδυνος καὶ φλεγμαίνων. Οἱ ἄρρωστοι οὗτοι ἔφθινον ταχέως. Εἶχον ἀνορεξίαν πρὸς πᾶσαν τροφήν, καὶ δὲν εἶχον δίψαν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς νόσου. Πολλοὶ εἶχον παραληρήματα ὅταν ἐπλησίαζεν ὁ θάνατος.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ πορεία τῶν φθίσεων.

Κατὰ δὲ τὸ θέρος καὶ τὸ φθινόπωρον, παρατηρήθησαν καὶ ἄλλαι πυρετικαὶ νόσοι, ἀλλ' ἄνευ ὀξύτητος. Εἰς τὸ πλεῖστον ἐξ αὐτῶν παρατηρήθησαν κοιλιακαὶ διαταραχαί, οἱ ἀσθενεῖς ὅμως δὲν ὑπέφεραν σοβαρῶς. Τὰ οὖρα ἦσαν καθαρὰ, ἀλλὰ λεπτὰ καὶ ὠριμάζοντα ὅταν ἐπλησίαζεν ἡ κρίσις. Ὁ βῆξ ἦτο μέτριος καὶ ἡ ἀποβολὴ τῶν πτυέλων εὐκόλος. Ἡ ὄρεξις εἰς τούτους ὑπῆρχεν, ἀντιθέτως πρὸς τοὺς φθισικοὺς περὶ τῶν ὁποίων εἶπαμε παραπάνω. Οἱ πυρετοὶ συνωδεύοντο ἀπὸ φρίκια καὶ μικροὺς ἰδρωτάς, καὶ εἶχον παροξυσμοὺς ἀτάκτους, γενικῶς ὅμως ἄνευ διαλείψεως, τύπου “τριταιοφυέος.” Τὸ μικρότερον δὲ χρονικὸν διάστημα κατὰ τὸ ὁποῖον ἐκρίνοντο οἱ πυρετοὶ οὗτοι, ἦτο 21 ἡμέραι. Εἰς μερικοὺς δὲ 40 καὶ εἰς πολλοὺς 80. Εἰς μερικοὺς ἐξ αὐτῶν οἱ πυρετοὶ παρῆλθον ἄνευ κρίσεως, εἰς τούτους ὅμως, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὑπετροπίασαν καὶ παρετάθησαν μέχρι τοῦ χειμῶνος.

Ἐξ ὅλων τῶν ἀσθενειῶν τῆς καταστάσεως ταύτης, περὶ τῶν ὁποίων εἵπομεν ἀνωτέρω, μόνον ἡ φθίσις προὔκალεσε θανάτους. Αἱ ἄλλαι ἀσθένειαι παρήρχοντο εὐκόλως οἱ δὲ ἄλλοι πυρετοὶ οὐδένα προὔξένησαν θάνατον.¹⁾

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἐν ὀλίγοις ἡ ἱατρικὴ κατάστασις τοῦ ἔτους ἐκείνου. Σημειοῦμεν μόνον ὅτι ὁ Ἱπποκράτης δὲν ἀναφέρει τὰς αἱμοπτυσίας, εἴτε διότι δὲν παρατηρήθησαν τοιαῦται, εἴτε διότι δὲν ἐθεώρησε καλὸν νὰ ὁμιλήσῃ περὶ αὐτῶν.

ΕΤΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

Τὸ δεύτερον ἔτος ὑπῆρξε γενικῶς ὑγρὸν, ψυχρὸν καὶ βόρειον, κατὰ δὲ τὸν χειμῶνα ἐκεῖνον ἡ ὑγιεία τῶν κατοίκων ἦτο καλή. Μόλις ὅμως ἤρχισε τὸ ἔαρ ἐνεφανίσθησαν **ὀφθαλμιαί καταρροϊκαὶ** καὶ ὀδυνηραί. Κατὰ δὲ τὸ θέρος καὶ τὸ φθινόπωρον **δυσεντεριαί**, λειεντεριαί, διάρροιαί χολώδεις, ἔμετοι ὑδατώδεις. Τὰ νοσήματα αὐτά, ἄλλοι τὰ πέρασαν στὸ πόδι καὶ χωρὶς πυρετοῦ, ἄλλοι δὲ μὲ πυρετό. Κατὰ δὲ τὸ φθινόπωρον καὶ τὸν χειμῶνα, ἐνεφανίσθησαν πυρετοὶ συνεχεῖς, ἐκ τῶν ὁποίων ὀλίγοι ἦσαν καυσώδεις. Οἱ ἄλλοι ἦσαν ἀμφημερινοί, νυκτερινοί, ἡμιτριταῖοι, τεταρταῖοι, ἄτακτοι.

Οἱ **καυσώδεις πυρετοί**, προσέβαλλον ὀλίγους καὶ ἦσαν καλοήθεις, ἐκρί-

1) Ἐπιδημιῶν, βιβλ. Α' (II, σελ. 598 καὶ ἐξῆς).

νοντο δὲ ἐντὸς δέκα ἑπτὰ ἡμερῶν, χωρὶς νὰ ἐμφανίσουν ἐγκεφαλικάς ἐπιπλοκάς.

Οἱ τριταῖοι πυρετοὶ ἦσαν συχνότεροι ἀπὸ τοὺς καυσώδεις καὶ χειρότεροι, καὶ δὲν ὑπετροπίασαν εἰς κανένα, ἐκρίνοντο δὲ εἰς ἑπτὰ περιόδους.

Οἱ τεταρταῖοι πυρετοὶ διήρκουν περισσότερον.

Οἱ καθημερινοὶ πυρετοί, οἱ νυκτερινοὶ καὶ οἱ ἄτακτοι προσέβαλλον πολλοὺς καὶ διήρκεσαν πολλὰς ἡμέρας. Καὶ ἄλλοι μὲν ἐκ τῶν προσβληθέντων τοὺς ἐπέρασαν στὸ πόδι, ἄλλοι δὲ ἠναγκάσθησαν νὰ πέσουν στὸ κρεβάτι. Πολλοὶ προσεβλήθησαν ἀπὸ σπασμούς, πρὸ πάντων δὲ τὰ παιδιὰ, εἴτε πρὸ τοῦ παροξυσμοῦ εἴτε κατὰ τὸν πυρετόν. Τὰ συμπτώματα αὐτὰ εἰς τοὺς περισσότερους διήρκεσαν ἐπὶ μακρόν, χωρὶς ὅμως δυστυχήματα, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων.

Οἱ συνεχεῖς πυρετοὶ ἦσαν οἱ χειρότεροι, οἱ ὀξύτεροι καὶ μακροχρονιώτεροι ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους. Γενικῶς, εἰς ὅλους τοὺς ἀσθενεῖς ἐνεφάνιζον *τριταιοφυέα* τύπον, δηλαδή ὑπεχώρουν μιὰ μέρα διὰ νὰ ἐπανέλθουν ὀξύτεροι τὴν ἄλλην. Κατ' ἀρχὰς μέτριοι, γενικῶς ἐπεδεινοῦντο καὶ παρωξύνοντο πρὸ πάντων κατὰ τὰς κρίσιμους ἡμέρας. *Ρίγη* ἐπήρχοντο ἀτάκτως καὶ ἀραιὰ καὶ ὄχι δυνατὰ ὅπως εἰς τοὺς ἄλλους πυρετούς. *Τδρωτες*, ἀντιθέτως πρὸς τοὺς ἄλλους πυρετούς, ἐλάχιστοι. Τῶν ἄκρων παρετηρεῖτο *ψύξις πολλή*. *Ἀγρυπνία* καὶ *κῶμα* κατελάμβανε γενικῶς τοὺς ἀσθενεῖς, ἰδίως δὲ τοὺς ὑπὸ συνεχῶν πυρετῶν προσβληθέντας.

Ἡ *κοιλιακή* κατάστασις τῶν ἀσθενῶν τούτων ἦτο *κακίστη*. Τὰ *οὔρα* ἐπίσης ἦσαν ἀραιὰ, ἄχροα, θολερά, κάκιστα παρουσιάζοντα κατὰ τὴν περίοδον τῶν κρίσεων ὀλίγον ἢ καθόλου ἴζημα.

Γενικῶς τὰ συμπτώματα τῶν συνεχῶν τούτων πυρετῶν ἦσαν βαρεῖα, ἄτακτα καὶ χωρὶς κρίσεις, διήρκουν δὲ ὄχι ὀλιγώτερον τῶν ὀγδοήκοντα ἡμερῶν. Εἰς πολλοὺς παρήρχοντο ἄνευ κρίσεων, εἰς μερικοὺς δὲ ὑποτροπίαζεν ἡ νόσος, ὥστε οἱ περισσότεροι ἐξ αὐτῶν ἐξηκολούθουν νὰ εἶναι ἄρρωστοι καὶ κατὰ τὸν χειμῶνα.

Εἰς τοὺς περισσότερους ἐξ αὐτῶν ὑπῆρχεν *ἀνορεξία*, ἡ δὲ *δίψα* ἦτο οὔτε μεγάλη οὔτε ἄκαιρος. Πολλάκις, κατόπιν πολλῶν βασάνων καὶ μεγάλης ἐξαντλήσεως τοῦ σώματος, ἐσχηματίζοντο *ἀποστήματα* (ἀποστίσεις) χωρὶς ὅμως καμμίαν ὠφέλειαν. Τὰ ἀποστήματα ταῦτα ἐπηκολούθουν: δυσεντερῖαι, διάρροιαι, ἐνίοτε δὲ καὶ *ὕδρωπες* μόνοι ἢ μὲ τὰ συμπτώματα ταῦτα. Ὅποιονδήποτε ἀπὸ τὰ συμπτώματα ταῦτα ἐνεφανίζετο, εἴαν μὲν ἦτο ὀξύ, ἐξήντα ταχέως τὸν πάσχοντα, εἴαν δὲ ἐλαφρὸν δὲν ὠφελοῦσεν εἰς τίποτε. Ἐνίοτε ἀνεφαίνοντο *μικρὰ ἐξανθήματα* ἢ *παρωτίτιδες* ἀτελῶς διαφυϊσκόμεναι καὶ ἄνευ σημασίας.

Εἰς μερικοὺς ἀσθενεῖς τὸ ἀπόστημα ἐσχηματίζετο εἰς τὰς *ἀρθρώσεις*, ἰδίως δὲ εἰς τὴν κατ' ἰσχίον ἄρθρῳσιν, τὸ δὲ ἐξ αὐτοῦ προερχόμενον οἶδημα εἰς μερικοὺς ἐξηφανίζετο ὀριστικῶς, εἰς μερικοὺς δὲ ὑπεχώρει διὰ νὰ ἐπαναληφθῇ.

Ἐξ ὅλων τῶν νοσημάτων παρατηροῦντο **θάνατοι**, ἰδίως δὲ συνεπεία τῶν πυρετῶν τούτων, πρὸ πάντων δὲ εἰς τὰ βρέφη, τὰ μικρὰ παιδία 8—10 ἔτων καὶ τοὺς πλησιάζοντας τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν.

Τὸ μόνον σωτήριον σύμπτωμα, χάρις εἰς τὸ ὅποῖον πολλοὶ ἐσώθησαν ἦτο ἡ στραγγουρία, ἰδίως δὲ ἐπὶ τῶν ἀγόντων τὰς ἀνωτέρω ἡλικίας. Ἐν τούτοις παρατηρήθη καὶ εἰς ἀσθενεῖς τοῦ ποδιοῦ καὶ εἰς κρεββατωμένους. Ἀμέσως τότε ἐπῆρχετο μεγάλη μεταβολὴ ἐπὶ τὰ βελτίω: ἡ διάρροια παρήρχετο, ἡ ὄρεξις ἐπανήρχετο καὶ οἱ πυρετοὶ ἐμετριάζοντο. Ἡ στραγγουρία ὅμως ἐπέμενε καὶ κατετυράννει τοὺς πάσχοντας. Ἐν τούτοις, ὅλοι ὅσοι ὑπέφεραν ἀπὸ αὐτῆς, ἐσώθησαν. Κανεῖς δὲν ἀπέθανε.¹⁾

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἐν συντομίᾳ ἡ κατάστασις τοῦ δευτέρου ἔτους τῶν ἐπιδημιολογικῶν παρατηρήσεων τοῦ Ἱπποκράτους.

ΕΤΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΡΙΤΗ

Χαρακτηριστικὸν τῆς τρίτης καταστάσεως ταύτης εἶναι ἡ κατὰ τὸ θέρος ἐπικράτησις μεγάλων καὶ συνεχῶν καυμάτων.

Τὸν χειμῶνα τοῦ ἔτους ἐκείνου παρατηρήθησαν πολλαὶ **παραλύσεις** (παραπληγίαι), συνεπεία τῶν ὁποίων πολλοὶ ἀπέθανον. Σημειωτέον ὅτι τὸ νόσημα ἦτο ἐπιδημικόν, ἐνῶ κατὰ τὰ ἄλλα ἡ ὑγιεία τῶν κατοίκων ἦτο καλή.

Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ὅμως τοῦ ἔαρος ἀνεφάνησαν **καῦσοι**, ἐπικρατήσαντες μέχρι τέλους τῆς φθινοπωρινῆς ἰσημερίας. Ὅσοι εἶχον προσβληθῇ κατὰ τὸ ἔαρ καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ θέρους, οἱ περισσότεροι ἐσώθησαν, καὶ ἐλάχιστοι ἀπέθανον. Μόλις ὅμως ἦλθε τὸ φθινόπωρον καὶ ἤρχισαν αἱ βροχαί, οἱ πυρετοὶ οὗτοι, δηλ. οἱ καῦσοι, ἀπέβησαν θανατηφόροι, καὶ πολλοὶ ἀπέθνησκον. Ἐν τούτοις ὅσοι ἀπὸ τοὺς προσβληθέντας ἔπαθαν ἀφθόνους **ἐπιστάξεις** ἀπὸ τῆς ρινὸς ἐσώζοντο, καθὼς δὲ ἀναφέρει ὁ Ἱπποκράτης, οὐδεὶς ἀπέθανε κατόπιν τοιαύτης αἰμορραγίας. Οἱ περισσότεροι ὅταν ἐπλησίαζεν ἡ κρίσις κατελαμβάνοντο ἀπὸ **ρῖγος** καὶ **ιδρωτός**. Εἰς μερικοὺς πάλιν, **ἐνεφανίσθη ἵκτερος** τὴν ἕκτην ἡμέραν. Ἄλλ' ὁ ἵκτερος οὗτος σωτήριος κατόπιν ἀφθόνου διουρήσεως, ἢ διαρροίας ἢ αἰμορραγίας.

Αἱ **αἰμορραγίαι**, αἱ ὁποῖαι ὑπῆρξαν συχνόταται, πρὸ πάντων δὲ μεταξὺ τῶν μειρακίων καὶ τῶν ἐνηλίκων ὑπῆρξαν σωτήριαι, ἐνῶ εἰς ὅσους δὲν ἐνεφανίζοντο, οὗτοι ἀπέθνησκον. Εἰς τοὺς **πρεσβυτέρους** ἐνεφανίζετο ἵκτερος ἢ κοιλικαὶ διαταραχαί.

Κατὰ τὸ θέρος παρατηρήθησαν πολλαὶ **δυσεντερίαι**. Μάλιστα καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀρρώστους οἱ ὅποιοι ὑπέστησαν αἰμορραγίαν, εἰς τὸ τέλος προσεβλήθησαν ἀπὸ δυσεντερίαν.

Ἐνίστε ἀντὶ αἰμορραγιῶν, εἰς μερικοὺς ἀσθενεῖς ἐνεφανίζοντο παρωτί-

1) Ἐπιδημιῶν, βιβλ. Α', § 4 (II, σελ. 614 καὶ ἐξῆς).

τιδες, μετὰ τὴν ἑξαφάνισιν τῶν ὁποίων οἱ πάσχοντες ἡσθάνοντο βάρους εἰς τὸ πλευρὸν καὶ τὴν ἄκραν τοῦ ἀριστεροῦ ἰσχίου (κενεῶνα). Οἱ ἀσθενεῖς οὗτοι μετὰ τὴν κρίσιν τοῦ πόνου οὔρησαν οὔρα ἀραιά, περὶ δὲ τὴν εἰκοστὴν τετάρτην ἡμέραν εἶχον μικρὰς αἱμορραγίας, καὶ τὰ ἀποστήματα κατέληγον εἰς αἱμορραγίας.

Ἐπίσης ἡσθένησαν καὶ πολλαὶ **γυναῖκες**, ὀλιγώτεραι ὅμως ἀπὸ τοὺς ἄνδρας καὶ ὀλιγώτεραι ἀπέθνησκον. Αἱ περισσότεραι ὅμως **εἶχον δυστοκίαν**, καὶ ἡσθένουσαν μετὰ τὸν πυρετόν, ὅποτε αἱ περισσότεραι ἐξ αὐτῶν ἀπέθνησκον. Εἰς τὰς περισσοτέρας ἐξ αὐτῶν, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πυρετοῦ, ἀνεφαίνοντο τὰ καταμήνια, εἰς πολλὰς δὲ παρθένους ἀνεφάνησαν τότε αὐτὰ διὰ πρώτην φορὰν. Μερικαὶ μάλιστα γυναῖκες εἶχον μαζὶ καὶ ἐπίσταξιν καὶ ἔμμηνα. Οὐδεμία ἀπὸ τὰς γυναῖκας αὐτὰς εἰς τὰς ὁποίας παρετηρήθησαν τὰ φαινόμενα ταῦτα, ἀπέθανεν, ὅσαι ὅμως εὐρέθησαν ἔγκυοι, ὅλαι ἀπέβησαν.

Κατὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ Ἀρχτούρου (ὀλίγον πρὸ τῆς φθινοπωρινῆς ἡμερίας), ἡ νόσος ἐκρίνετο τὴν ἐνδεκάτην ἡμέραν, εἰς τοὺς ἀσθενεῖς δὲ τούτους οἱ ὅποιοι περιέμενον, ὅπως πάντοτε, ὑποτροπὴν αὐτῆς, δὲν ἐπανήρχετο. Τότε οἱ ἀσθενεῖς, πρὸ πάντων δὲ τὰ παιδία περιέπιπτον εἰς κωματώδη κατάστασιν. Ἀπὸ αὐτοὺς ἀπέθνησκον ὀλιγώτεροι.

Περὶ τὴν ἰσημερίαν, μέχρι τῆς δύσεως τῶν Πλειάδων καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ χειμῶνος, **οἱ καῦσοι ἐξηκολούθουν**, ἀλλὰ τότε αἱ **φρενίτιδες** ἀπέβησαν συχνόταται, καὶ τὸ πλεῖστον τῶν προσβαλλομένων ἀπέθνησκον, ἐνῶ κατὰ τὸ θέρος ὀλίγαι μόνον παρετηρήθησαν φρενίτιδες.

Οἱ ἐκ φρενίτιδος προσβαλλόμενοι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς παρουσίαζαν **δυνατὸν πυρετόν**, φρίκια, ἀϋπνίαν, ἀνησυχίαν, δίψαν, ναυτίαν, μικρὰν ἐφίδρωσιν περὶ τὸ μέτωπον καὶ τὰς κλεῖδας. Οὐδεμία παρετηρήθη γενικὴ διαφόρησις. Εἶχον παραλήρημα, φόβους, δυσθυμίαν. Τὰ ἄκρα τῶν ἦσαν κατὰψυχρα. Οἱ παροξυσμοὶ τοῦ πυρετοῦ ἐπήρχοντο κατὰ τὰς **ἀρτίας ἡμέρας**. Εἰς τοὺς περισσοτέρους ἢ μεγαλειτέρα ἐπιδείνωσις παρετηρεῖτο κατὰ τὴν τετάρτην ἡμέραν: γενικῶς τότε ὁ ἰδρὼς ἀπέβαινεν ὀλίγον ψυχρός, τὰ ἄκρα δὲν ἐθερμαίνοντο, ἀλλὰ παρέμενον ψυχρὰ καὶ πελιδνά. Δὲν ὑπῆρχε δίψα. Τὰ οὔρα ἀπέβαινον μέλανα, ὀλίγα καὶ ἀραιά. Ὑπῆρχε δυσκοιλιότης. **Οὐδεὶς** ἀπὸ τοὺς ἀσθενεῖς αὐτοὺς ἔπαθεν **ἐπίσταξιν**, παρὰ ὀλίγας μόνον σταγόνας αἵματος. Οὐδεὶς ἀπ' αὐτοὺς παρουσίασεν, οὔτε ὕφεσιν οὔτε ὑποτροπὴν, καὶ ἀπέθνησκον τὴν ἕκτην ἡμέραν βουτηγμένοι εἰς τὸν ἰδρῶτα.

Κατὰ τὰς **φρενίτιδας**, δὲν παρετηροῦντο ὅλα τὰ ἀνωτέρω συμπτώματα, ἐπῆρχετο δὲ ἡ κρίσις τῆς νόσου εἰς μὲν τοὺς περισσοτέρους τὴν ἐνδεκάτην ἡμέραν, εἰς μερικοὺς δὲ τὴν εἰκοστήν. Ἡ θνησιμότης ἦτο μεγάλη εἰς τὰ μαιράκια, τοὺς νέους καὶ τοὺς ἐνήλικας, τόσον ἄρρενας ὅσον καὶ θήλεις.

Κατὰ τὴν κατάστασιν ταύτην, εἶχον παρατηρηθῇ τέσσαρα κατ' ἐξοχὴν σωτήρια φαινόμενα: ἡ **ρινορραγία**, ἡ **ἀφθονος οὔρησις**, ἡ **διάρροια**, ἐπὶ δὲ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παρθένων ἡ **ἐμφάνισις ἀφθόνων καταμηνίων**.

Αἱ κατὰ τὸν πυρετὸν σχηματισθεῖσαι *παρωτίτιδες οὔτε διελύοντο οὔτε διεπνοῦντο*, μολονότι ὁ πυρετὸς παρήρχετο κατόπιν κρίσεως. Εἰς τὰς περιστάσεις ταύτας τὸ οἴδημα τῶν παρωτιτίδων ἐξηφανίζετο ἢ κατόπιν διαρροίας χολώδους, ἢ δυσεντερίας ἢ κατόπιν ἀποβολῆς πυκνῶν οὔρων.

Ἡ κρίσις ὁμως δὲν ἐπήρχετο εἰς ὅλους κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον. Εἰς ἄλλους ἐπήρχετο τὴν ἕκτην ἡμέραν, εἰς ἄλλους δὲ τὴν ἐβδόμην, ὑπετροπιάζεν ὁμως κατὰ τὴν αὐτὴν ὥραν μετὰ διάλειμμα ἕξ ἡμερῶν εἰς τοὺς μὲν, ἢ πέντε ἡμερῶν εἰς τοὺς δέ. Μετὰ τὴν ὑποτροπὴν ταύτην ἡ κρίσις ἐπήρχετο ὁριστική εἰς ὅλους μετὰ πέντε ἡμέρας. Ἦτοι διάρκεια τῆς νόσου ἐν ὅλῳ ἡμέραι δέκα ἐπτὰ ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς προσβολῆς. Εἰς τοὺς περισσοτέρους παρατηρεῖτο ἡ κρίσις τὴν πέμπτην ἡμέραν, ἐπηκολούθει διάλειμμα ἐπτὰ, τοῦτο δὲ διεδέχετο νέα κρίσις πέντε ἡμέρας μετὰ τὴν ὑποτροπὴν.

Ὅσοι εἶχον τὴν κρίσιν τῆς νόσου τὴν ἐβδόμην ἡμέραν, εἰς τούτους παρατηρεῖτο διάλειμμα ἐπτὰ ἡμερῶν, ἔπειτα δὲ ἐπήρχετο νέα κρίσις μετὰ τρεῖς ἡμέρας. Ἄλλοι πάλιν ποὺ εἶχον τὴν κρίσιν τὴν ἐβδόμην ἡμέραν, παρουσίαζον διάλειμμα τριῶν ἡμερῶν καὶ νέαν κρίσιν μετὰ ἐπτὰ ἡμέρας. Τέλος, ὅσοι εἶχον τὴν κρίσιν τὴν ἕκτην ἡμέραν, παρουσίαζον διάλειμμα ἕξ ἡμερῶν καὶ νέαν ὑποτροπὴν μετὰ τρεῖς ἡμέρας, ἔπειτα νέον διάλειμμα μιᾶς ἡμέρας καὶ νέαν ὑποτροπὴν διάρκειας μιᾶς ἡμέρας, μεθ' ὃ ἐκρίνετο ἡ νόσος.

Τοιαῦτα ἦσαν τὰ παρατηρηθέντα συμπτώματα ἐπὶ τῶν περισσοτέρων ἀσθενῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς τρίτης καταστάσεως, εἰς ὅσους δὲ αἱ ὑποτροπαὶ ἐπήρχοντο, ὅπως εἴπομεν ἀνωτέρω, οὗτοι διεσώζοντο. Ὅσοι ὁμως ἀπέθνησκον ἐκ τῶν νοσημάτων, οἱ περισσότεροι ἀπέθνησκον τὴν ἕκτην ἡμέραν.

Κατὰ τὴν *διάρκειαν τοῦ χειμῶνος*, περὶ τὸ ἡλιοστάσιον τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ μέχρι τῆς ἰσημερίας, οἱ *καῦσοι* καὶ αἱ *φρενίτιδες* παρέμενον καὶ πολλοὶ ἀπέθνησκον ἕξ αὐτῶν. *Αἱ κρίσεις* ὁμως, κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἔλαβον ἄλλην μορφήν: Εἰς τοὺς περισσοτέρους ἀσθενεῖς ἐπήρχετο τὴν πέμπτην ἡμέραν, ταύτην διεδέχετο διάλειμμα τεσσάρων ἡμερῶν, ἔπειτα ἐπήρχετο νέα ὑποτροπὴ καὶ νέα κρίσις τὴν πέμπτην ἡμέραν ἀπὸ τῆς ὑποτροπῆς, ἦτοι ἐν ὅλῳ ἡμέραι δέκα τέσσαρες.

Ὁ τύπος οὗτος τῶν κρίσεων παρατηρήθη πρὸ πάντων εἰς τὰ παιδιά, καθὼς καὶ εἰς τοὺς πρεσβυτέρους.¹⁾

1) Ἐπιδημιῶν, βιβλ. Α', § 7 (II, σελ. 638 καὶ ἐξῆς).

ΕΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΕΤΑΡΤΗ

Περιγράφων ὁ Ἱπποκράτης τὴν τετάρτην κατάστασιν, ἀπαριθμεῖ κατ' ἀρχὰς τὰς νόσους αἱ ὁποῖαι ἐπεκράτουν κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο. Ἦσαν δὲ αὗται: ἐρυσιπέλατα, φλεγμοναὶ τοῦ φάρυγγος, βράγχοι μετ' ἀλλοιώσεως τῆς φωνῆς, καῦσοι, φρινίτιδες, ἄφθαι, καὶ ἐξελκώσεις τοῦ στόματος, συμφορήσεις τῶν γεννητικῶν ὀργάνων, οἰδήματα τῶν βουβώνων, ὀφθαλμῖαι, ἀνθρακες καὶ ἄλλαι παθήσεις τὰς ὁποίας σηπτικὰς καλοῦσιν. Κατόπιν δὲ ἐξετάζει μίαν πρὸς μίαν τὰς ἀνωτέρω μνημονευθείσας νόσους.

Τὸ *ἐρυσίπελας*, λέγει ἀνεπτύσσετο ἐκ τυχαίας καὶ ἀσημείντου ἀφορμῆς, ἐκδορᾶς π. χ. μικροῦ τραύματος, καὶ εἰς οἷονδήποτε μέρος τοῦ σώματος, πρὸ πάντων ὅμως εἰς τοὺς ἐξηκονταετείς περίπου. Ἐπίσης καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς. Ἐπῆρχοντο τότε μεγάλαι φλεγμοναὶ καὶ ταχέως τὸ ἐρυσίπελας ἐπεξέτεινε τὰς καταστροφάς του, ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν. Εἰς πολλοὺς τὰ ἀναπτυσσόμενα ἀποστήματα κατέληγον εἰς διαπύησιν, αἱ δὲ σάρκες, οἱ τένοντες καὶ τὰ ὀστέα κατεστρέφοντο εἰς μεγάλας ἐκτάσεις. Εἰς πολλοὺς τὸ τριχωτὸν τῆς κεφαλῆς καὶ τὸ γένειον ἀπεψιλοῦντο μετὰ ἢ ἄνευ πυρετοῦ. Καὶ ὅμως τὰ συμπτώματα αὐτὰ ἦσαν μᾶλλον εἰδεχθῆ παρὰ ἐπικίνδυνα, καθ' ὅσον οἱ προσβαλλόμενοι ὑπ' αὐτῶν ἐσώζοντο, ἐνῶ οἱ μὴ ἐμφανίζοντες αὐτὰ ἀπέθνησκον. Ἐξ ὅλων τούτων τῶν βλαβῶν αἱ χειρότεραι καὶ δυσκολώτεραι ἦσαν αἱ προσβάλλουσαι τὸ ἐφήβαιον καὶ τὰ γεννητικὰ ὄργανα.

Τὸ ἐρυσίπελας ἐπεκράτει κατὰ τὸ ἔαρ, διετερήθη ὅμως καὶ καθ' ὅλον τὸ θέρος καὶ μέχρι τοῦ χειμῶνος.

Εἰς πολλοὺς παρατηρήθησαν *ὄγκοι* (φύματα) εἰς τὸν φάρυγγα, φλεγμοναὶ τῆς γλώσσης καὶ ἀποστήματα εἰς τὰ οὖλα. Εἰς πολλοὺς ἡλλοιώθη ἡ φωνή, πρὸ πάντων δὲ εἰς ὅσους ἤρχιζον νὰ φθίνουν, ἔπειτα δὲ εἰς τοὺς ἐκ καύσου καὶ φρινίτιδος προσβαλλομένους.

Οἱ καῦσοι καὶ αἱ φρενίτιδες, ἤρχισαν μόλις εἰσῆλθε τὸ ἔαρ, τότε ἀκριβῶς τὰ νοσήματα αὐτὰ προσέβαλλον τοὺς περισσοτέρους, ἦσαν δὲ ὀξύτατα καὶ θανατηφόρα.

Ἴδου δὲ ποῖα ἦσαν τὰ χαρακτηριστικὰ συμπτώματα τοῦ καύσου:

Εἰς τὰς ἀρχὰς κῶμα, ναυτία, φρικιάσεις, μικρὸς πυρετός, μετρία δίψα. Παραλήρημα δὲν ὑπῆρχε. Μερικαὶ μόνον σταγόνες αἵματος παρατηρήθησαν ἀπὸ τῆς ρινός. Εἰς τοὺς περισσοτέρους, οἱ παροξυσμοὶ ἐπῆρχοντο εἰς ἀρτί-

ας ἡμέρας. Κατὰ δὲ τοὺς παροξυσμοὺς παρατηρεῖτο: λήθη, γενικὴ ἐξασθένεισι τῶν δυνάμεων καὶ ἀπώλεια τῆς φωνῆς. Τὰ ἄκρα, χεῖρες καὶ πόδες, ἦσαν ψυχρά, περισσότερον ὅμως ὅταν ἐπλησίαζον οἱ παροξυσμοί. Ἐπειτα οἱ ἀσθενεῖς ἀνεθερμαίνοντο ἀλλὰ σιγὰ σιγὰ καὶ κακῶς, καὶ ἐπανήρχετο ἡ ὁμιλία. Κατείχοντο ὅμως ἢ ἀπὸ κῶμα συνεχὲς ἢ ἀπὸ ἀγωνίαν καὶ στενοχωρίαν. Εἰς τοὺς περισσότερους οὐδεμία ἐνεφανίζετο κρίσις σωτήριος, οὐδεμία αἰμορραγία, οὐδὲν ἀπόστημα, ὅπως ἐμφανίζονται συνήθως. Οἱ δὲ ἀσθενεῖς ἀπέθνησκον ὅπως ἐτύχαινε ἀτάκτως, οἱ δὲ περισσότεροι ὅταν ἐπῆρχοντο οἱ παροξυσμοί, μερικοὶ διατελοῦντες ἀπὸ πολλοῦ ἐν ἀφασίᾳ, πολλοὶ δὲ βουτηγμένοι εἰς τὸν ἰδρωτα.

Τοιαῦτα ἦσαν τὰ συμπτώματα τῶν ὀλεθρίων περιστατικῶν.

Τὰ αὐτὰ περίπου παρατηροῦντο καὶ εἰς τοὺς **φρενιτικούς**. Δὲν ἐδίψων καὶ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἔδειξε συμπτώματα παραφορᾶς, ὅπως συνήθως παρατηρεῖται εἰς τοὺς φρενιτικούς, ἀλλ' ἀπέθνησκον ἀπὸ ἀσυνήθη ἀδυναμίας.

Πλὴν τῶν καύσων καὶ τῶν φρενιτίδων, παρατηρήθησαν: ἄφθαι καὶ ἐξελκώσεις τοῦ στόματος, συχναὶ ροαὶ τῶν γεννητικῶν ὀργάνων, ἐξελκώσεις, ὄγκοι (φύματα), ἐντὸς καὶ ἐκτὸς αὐτῶν, οἰδήματα περὶ τοὺς βουβῶνας. Ὁφθαλμιαὶ καταρροϊκαί, μακροχρόνιαι, ἐκβλαστήσεις ἢ ὑπερσαρκώσεις τῶν βλεφάρων, αἱ ὁποῖαι πολλῶν κατέστρεψαν τὴν ὄρασιν καὶ τὰς ὁποίας ὀνομάζουν **σῦκα**.

Κατὰ τὸ θέρος παρατηρήθησαν πολλὰ περιστατικὰ **ἀνθρακος** καὶ ἄλλαι παθήσεις τὰς ὁποίας ὀνομάζουν σηπτικές. Ἐπίσης **ἐξανθήματα φλυκταινώδη** ἐκτεταμένα καὶ **έρπητες**.

Τὰ ἀπὸ τῆς κοιλίας συμπτώματα ὑπῆρξαν πολλὰ καὶ σοβορά: τεινεσμοὶ ὀδυνηροὶ πρὸ πάντων εἰς τὰ παιδιά, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων ἀπέθανον. Ἐπειτα: λειεντερίαί πολλαὶ καὶ δυσεντερίαὶ ἀλλὰ μὲ πόνους μετρίους. Στρόφοι (κοινῶς κοψίματα) κακοήθεις ἐπιδεινούμενοι εἰς τοὺς περισσότερους συνεπείᾳ τῶν χορηγουμένων καθαρσίων. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἀπέθνησκον ταχέως, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ὑπέφερον ἐπὶ μακρόν. Ἐν περιλήψει ὅλοι οἱ ἀσθενεῖς, καὶ ἐκείνων τῶν ὁποίων ἡ νόσος ἦτο ὀξεῖα, καὶ ἐκείνων τῶν ὁποίων ἦτο μακρά, ὅλοι ἀπέθνησκον ἐκ κοιλιακῶν διαταραχῶν.

Χαρακτηριστικὸν ἐπίσης τῶν μνημονευθέντων νοσημάτων ἦτο: ἡ γενικὴ ἀνορεξία καὶ ἡ ἀδιψία.

Τὰ οὖρα ἦσαν ἄφθονα ἀλλὰ περισσότερα ἀναλόγως τῶν χορηγουμένων ποτῶν, γενικῶς δέ, ἐνῶ ἡ ἄφθονος διούρησις ἀνακουφίζει καὶ εἶναι καλὸς οἰωνός, εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας, ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, προεμῆνουν: ἐξάντλησιν, διαταραχὴν, πόνους καὶ ἔλλειψιν κρίσεων.

Οἱ καῦσοι καὶ αἱ φρενίτιδες, συνωδεύοντο ἰδιαιτέρως ὑπὸ κώματος, σύμπτωμα ἐπερχόμενον ἐπίσης καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἄλλων σοβαρῶν ἐμπυρέτων ἀνθενειῶν. Γενικῶς δὲ εἰς τοὺς περισσότερους παρατηρεῖτο ἡ κῶμα βαθύ, ἢ ὕπνοι βραχεῖς καὶ ἐλαφροί.

Πλὴν τῶν νοσημάτων τούτων, παρατηρήθησαν καὶ ἄλλα εἶδη πυρετῶν:

τριταῖοι, τεταρταῖοι, καθημερινοί, νυκτερινοί, συνεχεῖς, μακροί, ἄτακτοι, ἀσώδεις (προκαλοῦντες δηλ. ναυτίαν). Οἱ πλείστοι τῶν πασχόντων ἐκ τῶν πυρετῶν τούτων εἶχον κοιλιακὰς διαταραχάς. Ἐπήρχοντο: ρίγη, ἰδρωῖτες, ἀλλ' ἄνευ οὐδεμιᾶς ὠφελείας, καὶ οὐρα ὅπως ἐμνημονεύσαμεν ἄνωτέρω. Τὸ κακὸν εἰς τοὺς περισσοτέρους ἦτο μακρᾶς διαρκείας, τὰ δὲ σχηματιζόμενα ἀποστήματα, οὐδεμίαν ἐπέφερον λύσιν, ὅπως συνέβαιναν, εἰς τὰς ἄλλας ἀσθενείας. Μερικοὶ ἀπέθνησκον συνεπείᾳ ὕδρωπος, χωρὶς νὰ πέσουν στὸ κρεββάτι, πολλοὶ δέ, ὅπως καὶ ἐξ ἄλλων νοσημάτων πάσχοντες, πρὸ πάντων δὲ οἱ φθισικοί, ὑπέφεραν ἀπὸ οἰδήματα.

Ἐξ ὅλων ὅμως τῶν ἀσθενειῶν, ἡ μεγαλειτέρα καὶ δυσκολωτέρα, ἡ ὁποία ἐφόνευσε τοὺς περισσοτέρους, ἦτο ἡ **φθίσις**. Πολλοὶ προσβληθέντες ἐξ αὐτῆς τῶν χειμῶνα, ἔπесαν στὸ κρεββάτι, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἀπέθνησκον χωρὶς νὰ κρεββατωθοῦν. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἄλλους, ὁ βῆχας, χωρὶς νὰ παύσῃ εἰς κανένα, ἡλαττώθη κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ θέρους. Τὸ φθινόπωρον ὅμως ἔπесαν στὸ κρεββάτι καὶ πολλοὶ ἀπέθαναν. Εἰς τοὺς περισσοτέρους ἡ νόσος ἦτο μακρᾶς διαρκείας. Ἡ αἰφνιδία δὲ χειροτέρευσις τῆς καταστάσεώς των, ἐνεφάνιζε τὰ ἐξῆς συμπτώματα: φρίκια συχνά, ἰδρωτὶς ἀκαίρους ἀφθόνους καὶ ψυχρούς, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς νόσου, ψῦξιν μεγάλην, δυσκοιλιότητα, εὐκοιλιότητα ἐπιδεινουμενὴν περὶ τὸ τέλος τῆς ζωῆς των. Ἀφθονα οὐρα ἀλλ' ἄνωφελῇ. Ὁ βῆχας ἦτο σταθερὸς συνοδευόμενος ὑπὸ πτυέλων δυσκόλως ἀποβαλλομένων. Ὁ φάρυγξ δὲν ἦτο καὶ πολὺ ἐρεθισμένος. Ἀλλὰ τὸ χειρότερον σύμπτωμα, τὸ ὁποῖον δὲν ἐγκατέλειπέ ποτε τοὺς ἀσθενεῖς ἦτο ἡ ἀνορεξία, περὶ τῆς ὁποίας εἵπομεν. Ἐπίσης καὶ ἡ ἀδιψία, ἀφοῦ δὲν εἶχαν ὄρεξι. Ἡσθάνοντο τὸ σῶμά των βαρὺ καὶ περιέπιπτον εἰς κωματώδη κατάστασιν. Οἱ περισσότεροι εἶχαν οἴδημα καὶ ἀπέβαινον ὕδρωπικοὶ καὶ κατελαμβάνοντο ἀπὸ φρίκια καὶ παραλήρημα ὅταν ἐπλησίαζεν ὁ θάνατος.

Ἐδῶ ὁ Ἱπποκράτης περιγράφει ποῖαι κράσεις εἶχον προδιάθεσιν εἰς τὴν φθίσιν, ποῖοι εἰς τοὺς καύσους καὶ τὰς φρενίτιδας, καὶ ποῖοι εἰς τὰς δυσεντερίας ἢ τὰς μικρὰς διαρροίας.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰς ὥρας τοῦ ἔτους, τὸ ἔαρ ὑπῆρξεν φονικώτατον. Τοῦναντίον τὸ θέρος ὑπῆρξεν εὐνοϊκώτατον, καὶ ἐλάχιστοι θάνατοι ἐσημειώθησαν κατ' αὐτό. Κατὰ τὸ φθινόπωρον ὅμως καὶ ὑπὸ τὰς Πλοιάδας, ἡ θνησιμότης ὑπῆρξε μεγάλη.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ τετάρτη κατάστασις.

Ἡ εὐεργετικὴ ἐπίδρασις τοῦ θέρους μοῦ φαίνεται ἐξακολουθεῖ εὐλογος. Διότι τὰς ἀσθενείας τοῦ θέρους ἐξαφανίζει ὁ ἐπερχόμενος χειμὼν, τὰς ἀσθενείας δὲ πάλιν τοῦ χειμῶνος μεταβάλλει, τροποποιεῖ τὸ θέρος. Καὶ ὅμως τὸ θέρος τοῦ ἔτους τούτου, αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ δὲν ὑπῆρξεν εὐσταθές, ἀλλ' ἐξαίφνης θερμὸν καὶ νότιον καὶ χωρὶς ἄνεμον (ἄπνουν). Ἐν τούτοις, καὶ μόνῃ ἢ ἀλλαγῇ, ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἄλλην κατάστασιν, ἤρκεσε διὰ νὰ ἐπιφέρῃ ὠφέλειάν τινα.

Καὶ τελειώνει τὴν τετάρτην κατάστασιν μὲ τὴν ἐξῆς παρατήρησιν:

Θεωρῶ, ὥς μέγα μέρος τῆς ἱατρικῆς τέχνης, τὸ νὰ δύναται κανεὶς νὰ κρίνῃ ὀρθῶς καὶ νὰ ἐξετάζῃ ὅσα ἐγράφησαν. Διότι φρονῶ, ὅτι ὅποιος κατανόησιν αὐτὰ καὶ χρησιμοποιοεῖ καταλλήλως, δὲν θὰ περιπίπτῃ εἰς μεγάλα σφάλματα κατὰ τὴν ἐξάσκησιν αὐτῆς. Πρέπει νὰ μελετῶμεν καλῶς καὶ νὰ ἐννοῶμεν ἀκριβῶς τὴν κατάστασιν ἐκάστης ἐποχῆς καὶ ἐκάστης ἀσθενείας. Νὰ διακρίνωμεν ποῖον εἶναι τὸ κοινὸν καλὸν καὶ ποῖον τὸ κοινὸν κακὸν ἐκάστης ὥρας καὶ ἐκάστης ἀσθενείας. Ποία νόσος θὰ εἶναι μακρὰ καὶ θανατηφόρος, ποία μακρὰ ἀλλ' ἄνευ κινδύνου, ποία ὀξεῖα καὶ θανατηφόρος, ποία ὀξεῖα ἀλλ' ἄνευ κινδύνου. Ὅταν λαμβάνωμεν ταῦτα ὑπ' ὄψιν θὰ εἴμεθα εἰς κατάστασιν νὰ παρατηροῦμεν τὴν τάξιν τῶν κριτικῶν ἡμερῶν καὶ νὰ προλέγωμεν τὰ μέλλοντα νὰ συμβοῦν. Ὅταν δὲ γνωρίζωμεν ταῦτα καλῶς, θὰ δυνάμεθα ἐπίσης νὰ γνωρίζωμεν ποίους ἀσθενεῖς, πότε καὶ πῶς νὰ ὑποβάλλωμεν εἰς δίκαιαν ¹.

Εἰς τὸ τρίτον τμήμα τοῦ πρώτου βιβλίου τῶν Ἐπιδημιῶν, ὁ Ἱπποκράτης ἐκθέτει τὰ συμπτώματα τῶν ἀσθενειῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων βασιζόμενοι θὰ εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ διαγνώσωμεν αὐτὰς καθὼς καὶ τὴν ἐκβασίν των.

Λέγει λοιπόν:

Τὰ διαγνωστικὰ σημεῖα τῶν νοσημάτων ἐξάγωμεν ἐκ τῶν ἐξῆς παρατηρήσεων: γενικῶς ἐκ τῆς κοινῆς καταστάσεως ὅλων τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς ἰδιαιτέρας κράσεως ἐκάστου, ἐκ τοῦ νοσήματος, ἐκ τοῦ νοσοῦντος, ἐκ τῶν παρεχομένων εἰς αὐτὸν ἱατρικῶν παραγγελιῶν, ἐκ τοῦ παρέχοντος αὐτάς, διότι ἐκ τούτου ἐξαρτᾶται ἡ καλὴ ἢ κακὴ ἐκβασίς τῆς νόσου. Ἐκ τῆς γενικῆς καταστάσεως τῆς ἀτμοσφαίρας, καὶ τῆς μερικῆς τοῦ οὐρανοῦ ἐκάστης χώρας. Ἐκ τῶν συνηθειῶν, τῆς διαίτης, τοῦ ἐπαγγέλματος, τῆς ἡλικίας, τῶν λόγων, τῶν τρόπων, τῆς σιγῆς, τῶν διανοημάτων, τοῦ ὕπνου ἢ τῆς ἀϋπνίας, τῶν ὀνείρων ἀναλόγως τοῦ χαρακτηῆρος ποὺ παρουσιάζουν καὶ τὴν ὥραν ποὺ ἐμφανίζονται. Ἐκ τῶν κινήσεων τῶν χειρῶν (τιλμοί), τῶν κνησμῶν, τῶν δακρύων, τῆς φύσεως τῶν παροξυσμῶν. Ἐκ τῶν οὔρων, τῶν πτυέλων, τῶν ἐμέτων, τῶν ἐναλλαγῶν τῶν νοσημάτων, καὶ τῶν ἀποστημάτων, ἐκ τῆς κρίσεως τῶν ὁποίων ἐξαρτᾶται ἡ σωτηρία ἢ ὁ θάνατος τοῦ ἀσθενοῦς. Ἐκ τῶν ιδρώτων, τῶν ψύξεων, τῶν φρικίων, τοῦ βηχός, τῶν πταρμῶν, τοῦ λυγκός, τῆς ἀναπνοῆς, τῶν ἐρυγῶν, τῶν μετὰ θορύβου ἢ ἄνευ τοιούτου φυσῶν, τῶν αἱμορραγιῶν, τῶν αἱμορροΐδων.

Πρέπει δὲ νὰ γνωρίζωμεν καλῶς τὴν σημασίαν τῶν συμπτωμάτων τούτων, καθὼς καὶ ποῖα νοσήματα παρουσιάζουν αὐτά.

Ἐκ τῶν πυρετῶν, ἄλλοι μὲν εἶναι **συνεχεῖς**, ἄλλοι δὲ **διαλείποντες**, ἔχοντες παροξυσμοὺς τὴν ἡμέραν καὶ ὕφρουν τὴν νύκτα, ἢ ὕφρουν τὴν ἡμέ-

1) Ἐπιδημιῶν, Βιβλ. Γ', § 4—16 (III, σελ. 70—102).

ραν καὶ κρίσιν τὴν νύκτα. Ἄλλοι πάλιν εἶναι: **ἡμιτριταῖοι, τριταῖοι, τεταρταῖοι, πεμπταῖοι, ἑβδομαῖοι, ἑναταῖοι.**

Αἱ δξύταται, αἱ μέγισται καὶ αἱ ὀλεθριώταται νόσοι ἐκδηλοῦνται μὲ συνεχῇ πυρετόν. Ἐξ ὧν ὁμοῦς ὁ **τεταρταῖος πυρετός** εἶναι ὁ ἀσφαλέστερος, εὐκολώτερος καὶ μακρότατος, διότι, ἐκτὸς τοῦ ὅτι αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ἔχει καλοήγη χαρακτῆρα, καὶ ἄλλων μεγάλων νοσημάτων ἐπιφέρει τὴν λύσιν.

Κατὰ τὸν **ἡμιτριταῖον καλούμενον πυρετόν**, ἐπέρχονται ἐπίσης δξέα νοσήματα, εἶναι δὲ οὗτος θανατωδέστερος ὧν τῶν ἄλλων, προσβάλλων πρὸ πάντων τοὺς φθισικοὺς καὶ τοὺς ἐκ χρονίων νοσημάτων πάσχοντας.

Ὁ **νυκτερινὸς πυρετός** δὲν ἐκθέτει μὲν τοὺς πάσχοντας εἰς μέγαν κίνδυνον, εἶναι ὁμοῦς μακρᾶς διαρκείας.

Ὁ **καθημερινὸς πυρετός** εἶναι μακρότερος, εἰς μερικοὺς δὲ ἀσθενεῖς κλίνει πρὸς τὴν φθίσιν.

Ὁ **ἑβδομαῖος εἶναι μακρᾶς διαρκείας, ἀλλ' ἀκίνδυνος.**

Ὁ **ἑναταῖος** τέλος εἶναι μεγαλειτέρας διαρκείας, ἀλλὰ καὶ οὗτος ἀνευ κινδύνου.

Ὁ **καθ' αὐτοῦ τριταῖος**, κρίνεται ταχύτατα καὶ δὲν εἶναι θανατηφόρος.

Ὁ **πεμπταῖος** εἶναι ὁ χειρότερος ὧν, διότι ἐπερχόμενος ἐπὶ προσώπων ἀπειλουμένων ἢ προσβληθέντων ἤδη ὑπὸ φθίσεως, φονεύει αὐτά.

Ὅλοι οὗτοι οἱ πυρετοὶ ἔχουν ἰδιαίτερον χαρακτηρηστικόν.

Ἔτσι, ὁ **συνεχῆς πυρετός**, εἰς μερικοὺς ἀσθενεῖς εἶναι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὀξύς, φθάνει εἰς τὸ ὑψιστον σημεῖον τῆς ὀξύτητος, ἔπειτα δέ, ὅταν πλησιάσῃ ἢ ἔλθῃ ἡ κρίσις ὑποχωρεῖ. Εἰς μερικοὺς τέλος, ἐνῶ κατ' ἀρχὰς εἶναι καλοήγη, ἔπειτα παροξύνεται καὶ ἐπιδεινοῦται, ἀφοῦ δὲ φθάσῃ μέχρι τινός, ὑποχωρεῖ ἐκ νέου μέχρις ὅτου πλησιάσῃ ἢ ἐπέλθῃ ἡ κρίσις.

Αἱ ποικιλίαι αὗται παρατηροῦνται **εἰς κάθε πυρετόν καὶ εἰς κάθε ἀσθένειαν.** Ἐπὶ τούτων δὲ τῶν παρατηρήσεων βασιζόμενοι πρέπει νὰ κανονίζωμεν τὴν δίαιταν τῶν ἀσθενῶν.

Ὑπάρχουν καὶ πολλὰ ἄλλα συμπτώματα μὲ μεγάλα ἐπακόλουθα, στενὴν σχέσιν ἔχοντα μὲ τὰ ἀνωτέρω, καὶ τῶν ὁποίων ἄλλα μὲν ἐξετέθησαν, ἄλλα δὲ θὰ ἐκτεθοῦν, συμπτώματα τὰ ὅποια ἐξετάζοντες καλῶς θὰ εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ ἀποφαινώμεθα: ποία ὀξεῖα νόσος θὰ θεραπευθῇ καὶ ποία θὰ καταλήξῃ εἰς θάνατον, ποία μακρὰ νόσος θὰ ἔχῃ τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην ἑκβασιν, καὶ εἰς ποίαν νόσον νὰ χορηγοῦμεν τροφὴν καθὼς καὶ πότε, πόσῃ καὶ ποίου εἴδους.

Ὅσαι ἀσθένειαι **παροξύνονται κατ' ἀρτίας ἡμέρας**, αὗται **κρίνονται εἰς ἀρτίας**, ὅσαι δὲ εἰς **περιττάς**, αὗται **κρίνονται εἰς περιττάς.**

Ἐκ τῶν κατὰ τὰς ἀρτίας ἡμέρας κρινομένων νόσων, ἡ πρώτη περίοδος εἶναι: ἡ 4η, ἔπειτα δὲ κατὰ σειράν, ἡ 6η, 8η, 10η, 14η, 20ή, 30ή, 40ή, 60ή, 80ή, 100ή. Ἐκ δὲ τῶν κατὰ τὰς περιττάς ἡμέρας κρινομένων, ἡ πρώτη περίοδος λήγει: τὴν 3ην ἔπειτα δὲ κατὰ σειράν, τὴν 5ην, 7ην, 9ην, 11ην, 17ην, 21ην, 27ην, 31ην.

Πρέπει δὲ νὰ **γνωρίζωμεν καλῶς**, ὅτι ἂν ἡ κρίσις ἐπέλθῃ ἔξω ἀπὸ τὰς περιόδους πού εἴπαμεν ἄνωτέρω, τοῦτο σημαίνει ὅτι θὰ ἐπέλθῃ ὑποτροπὴ τῆς νόσου, εἰς μερικὰς μάλιστα περιπτώσεις ὁ θάνατος τοῦ ἀσθενοῦς. Ἐπίσης νὰ **προσέχωμεν** καὶ νὰ **γνωρίζωμεν καλῶς**, ὅτι αἱ κατὰ τὰ χρονικὰ ταῦτα σημεῖα ἐπερχόμεναι κρίσεις εἶναι ἀποφασιστικαὶ διὰ τὴν σωτηρίαν ἢ τὸν θάνατον τοῦ ἀσθενοῦς, ἢ τοῦλάχιστον δηλωτικαὶ τῆς τροπῆς τοῦ νοσήματος εἰς τὸ καλλίτερον ἢ τὸ χειρότερον.

Ἐπίσης νὰ ἑξετάζωμεν καλῶς εἰς ποίας περιόδους κρίνονται οἱ ἄτακτοι πυρετοί, οἱ τεταρταῖοι, οἱ πεμπταῖοι, οἱ ἐβδομαῖοι καὶ οἱ ἑναταῖοι.¹⁾

* *

Τὸ κατωτέρω ἱατρικὸν ἱστορικόν, εἶναι θαυμάσιον ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν.

—“Ὁ Φιλίσκος ὥκει παρὰ τὸ τεῖχος, κατεκλίθη· τῇ **πρώτῃ** πυρετὸς „ὀξύς· ἰδρωσεν ἐς νύκτιν, ἐπιπόνως. **Δευτέρῃ**, πάντα παρωξύνθη· ὧπὲρ δὲ „ἀπὸ κλυσματίου καλῶς διῆλθε· νύκτιν δι’ ἡσυχίης. **Τρίτῃ πρωΐ**, καὶ μέχρι „μέσου ἡμέρης, ἔδοξε γενέσθαι ἀπύρετος· πρὸς δέιλῃν δὲ πυρετὸς ὀξύς, μετὰ „ἰδρώτος· διψώδης· γλῶσσα ἐπεξηραίνετο· μέλαινα οὔρησεν· νύκτιν δυσφό- „ρος· οὐκ ἐκοιμήθη· πάντα παρέκρουε. **Τετάρτῃ**, πάντα παρωξύνθη· οὔρα „μέλαινα· νύκτιν εὐφορωτέρεν· οὔρα εὐχρούστερα. **Πέμπτῃ**, περὶ μέσον ἡμέ- „ρης, σμικρὸν ἀπὸ ρινῶν ἔσταξεν ἄκρητον· οὔρα ποικίλα, ἔχοντα ἑναιωρή- „ματα στρογγύλα γονοειδέα, διεσπαρμένα, οὐχ ἰδρυτο προσθεμένῳ δὲ βά- „λανον, φυσώδεα σμικρὰ διῆλθεν ἐπιπόνως· ὕπνοι σμικροί· λόγοι, λῆρος „ἄκρεα πάντοθεν ψυχρά, καὶ οὐκ ἔτι ἐπαναθερμόμενα· οὔρησε μέλαινα· ἐ- „κοιμήθη σμικρὰ πρὸς ἡμέρεν· ἄφωνος· ἰδρωσε ψυχρόν· ἄκρεα πελιδνά· περὶ δὲ μέσον ἡμέρης, ἑκταῖος ἀπέθανεν. Τούτῳ πνεῦμα διὰ τέλεος, ὥσπερ „ἀνακαλουμένῳ ἄραιόν, μέγα σπλὴν ἐπήρθη περιφερεῖ κυρτώματι· ἰδρώτες „ψυχροὶ διὰ τέλεος· οἱ παροξυσμοὶ ἐν ἁρτίῃσιν.”²⁾

Δηλαδή: ὁ Φιλίσκος πού κατοικοῦσε κοντὰ εἰς τὸ τεῖχος ἔπεσεν ἄρρωστος. Τὴν πρώτην ἡμέραν εἶχε δυνατὸν πυρετόν, ἰδρωσε, καὶ τὴν νύκτιν ἐπέρασεν ἄσχημα. Τὴν δευτέραν ἡμέραν, ὅλα παρωξύνθησαν. Τὸ βράδυ ἔνα μικρὸ κλύσμα τὸν ἡσύχασε καὶ τὴν νύκτιν ἐπέρασεν ἡσυχος. Τὴν τρίτην ἡμέραν, τὸ πρωΐ καὶ ἕως τὸ μεσημέρι, εἶχε δυνατὸ πυρετὸ μὲ ἰδρώτας. Ἐδιψοῦσε, ἡ γλῶσσά του ἄρχισε νὰ ξηραίνεται καὶ ὁ ἄρρωστος οὔρησε μαῦρα. Ἐπέρασε μιὰ νύκτιν ἄσχημη, δὲν ἐκοιμήθη καὶ εἶχε παραισιθήσεις. Τὴν τετάρτην ἡμέραν, ἡ κατάστασίς του γενικῶς ἐπεδεινώθη καὶ οὔρησε μαῦρα. Τὴν νύκτιν ἐπέρασε καλλίτερα καὶ τὰ οὔρα του εἶχαν καλλίτερο χρῶμα. Τὴν πέμπτην ἡμέραν, κατὰ τὸ μεσημέρι, τοῦ ἦλθε μικρὰ ἀπόσταξις ἀπὸ τὴν μύτη του μαύρου αἵματος. Τὰ οὔρα ἦσαν ποικίλα, καὶ εἶχαν σύννεφα στρογγυλὰ ἐπιπλέοντα, παρόμοια πρὸς σπέρμα. Κατόπιν ἀποθέματός τινος ἀπέ-

1) Ἐπιδημιῶν, βιβλ. Α', Τμήμα τρίτον § 10—12 (II, σελ. 688 καὶ ἐξῆς).

2) Αὐτόθι, βιβλ. Α', § 13 (II, σελ. 682 καὶ ἐξῆς).

βαλε ὀλίγα περιπτώματα καὶ ἄφρια. Τὴν νύκτα ἐπέρασεν ἄσχημα. Ὁ ὕπνος του ἦτο λίγος, ὠμιλοῦσε πολὺ καὶ παρελογίζετο. Τὰ ἄκρα του παντοῦ ἦσαν ψυχρὰ καὶ δὲν μποροῦσαν νὰ τὰ θερμάνουν. Οὕρησε μαῦρα, καὶ ἐκοιμήθη ὀλίγον κατὰ τὰ ξημερώματα, ἔχασε τὴν φωνή του, εἶχε κρύους ἰδρωτας, τὰ ἄκρα του ἦσαν μέλανα καὶ ἀπέθανε πρὸς τὸ μεσημέρι τῆς ἑκτῆς ἡμέρας. Εἰς τὸν ἄρρωστον αὐτόν, ἡ ἀναπνοὴ ὑπῆρξεν ἕως ὅτου ἀπέθανε ἀραιὰ καὶ μεγάλη. Ὁ σπλὴν ἐξωγκώθη καὶ ἐσχημάτισεν ἓνα ὄγκον στρογγύλον. Οἱ ἰδρωτες ἦσαν ψυχροὶ καὶ διήρκεσαν μέχρι τέλους, αἱ δὲ κρίσεις ἐπῆρχοντο τὰς ἀρτίας ἡμέρας.

Ἴδου τοῦλάχιστον μία κλινικὴ εἰκὼν, παρέχουσα ἰδέαν τινὰ τοῦ συνόλου τῶν νοσηρῶν συμπτωμάτων, ἃν καὶ κατὰ τι ἐλλιπής, ὅπως εἴπομεν πρὸ ὀλίγου. Οὐδεμίαν σύγκρισιν δυνάμεθα νὰ κίνομεν μεταξὺ μιᾶς ἐξιστορήσεως γενομένης ὑπὸ ἀριστοτεχνικῆς χειρὸς καὶ τῶν ἀθλίων διηγήσεων τῶν ἀναθηματικῶν πινάκων τοὺς ὁποίους ἀνῆρτων εἰς τὰς στήλας τῶν ναῶν.

Τὸ πρῶτον καὶ τρίτον βιβλίον τῶν Ἐπιδημιῶν περιέχουν μαζί 42 ἰδιαιτέρα ἱστορικὰ ὅμοια πρὸς τὸ ἀνωτέρω. Εἴκοσι πέντε ἐκ τῶν ἱστορικῶν τούτων καταλήγουν εἰς τὸ μοιραῖον καὶ δέκα ἐπτὰ μόνον εἰς θεραπείαν.

Κριτικοὶ τινες ἔλαβον ἀφορμὴν ἐκ τῆς τρομακτικῆς ταύτης θνησιμότητος, πλεόν τοῦ ἡμίσεος τῶν περιστατικῶν, νὰ μεμφοθῶν τὴν θεραπευτικὴν μέθοδον τοῦ Ἱπποκράτους. Δὲν ἐσκέφθησαν ὅμως, ὅτι οἱ ἴδιοι δύνανται νὰ κατηγορηθῶν δι' ἐπιπολαιότητα, διότι δὲν παρετήρησαν ὅτι ὁ Ἱπποκράτης ἀναφέρει λεπτομερῶς τὸ ἱστορικὸν μόνον τῶν σοβαρωτέρων καὶ ἀξιολογωτέρων περιπτώσεων. Ἄρα ἡ ἀναλογία τῶν ἀποτιχιῶν θὰ ἦτο πολὺ ὀλιγωτέρα, ἐὰν ἀπεβλέπομεν εἰς τὸ σύνολον τῶν ἀσθενῶν.

Τὸ συμπέρασμα τοῦτο δὲν εἶναι ἀπλῆ ὑπόθεσις. Προέρχεται ἀκριβῶς ἐκ χωρίων τινῶν τοῦ συγγραφέως μας, μεταξὺ δὲ καὶ ἄλλων ἐκ τῆς κατωτέρω φράσεως τὴν ὁποίαν πρὸ ὀλίγου ἀνεγνώσαμεν εἰς τὴν πρώτην κατάστασιν: "Γενομένης δὲ τῆς ἀγωγῆς ὅλης ἐπὶ τὰ νότια, καὶ μετὰ αὐχμῶν, πρῶτὸ μὲν τοῦ ἥρος, ἐκ τῆς πρᾶσθεν καταστάσεως ὑπεναντίας καὶ βορείου γενομένης ὀλίγοισιν ἐγένοντο καῦσοι τουτέοισι, πάνυ εὐσταθές, καὶ ὀλίγοισιν ἡμορράγειν, οὐδ' ἀπέθνησκον ἐκ τουτέων."

Ἐκεῖνο διὰ τὸ ὁποῖον θὰ μπορούσαμε μᾶλλον νὰ μεμφοθῶμεν τὸν Ἱπποκράτην, εἶναι ὅτι δὲν λέγει τίποτε ἢ σχεδὸν τίποτε περὶ τῆς διαίτης καὶ τῆς θεραπείας εἰς τὰς ὁποίας ὑπέβαλλε τοὺς ἀσθενεῖς του. Καὶ ἡ παράλειψις αὕτη εἶναι ἀξιολύπητος πράγματι, καθ' ὅσον δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν θεραπευτικὴν του μέθοδον. Ἀποτελεῖ σημαντικὸν κενὸν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀσθενείας, διότι εἶναι προφανές, ὅτι τὰ χρησιμοποιούμενα θεραπευτικὰ ἢ ὑγιεινὰ κατὰ τὴν διάρκειαν νοσηρᾶς τινος παθήσεως, ἐπιδροῦν ἐπὶ τῆς πορείας καὶ τῆς διαρκείας αὐτῆς, ὅσονδήποτε μικρᾶς ἀποτελεσματικότητος καὶ ἂν τὰ ὑποθέσωμεν. Διότι δὲν εἶναι ἀδιάφορον, π. χ. νὰ τοπο-

θετήσωμεν ἀσθενῇ τινα εἰς ἓνα δωμάτιον εὐάερον, εὐήλιον, θερμὸν ἢ εἰς μίαν τρώγλην σκοτεινὴν, ψυχρὰν καὶ μολυσμένην. Νὰ ἐπιτρέπωμεν εἰς τὸν ἄρρωστον νὰ πίνη ἄκρατον οἶνον κατ' ἀρέσκειαν ἢ νὰ χορηγῶμεν μόνον καθαρὸ νερό, κτλ. κτλ.

Τὰ ἄλλα πέντε βιβλία τῶν Ἐπιδημιῶν περιλαμβάνουν κλινικὰς παρατηρήσεις συγκεντρωθείσας ἄνευ τάξεως καὶ σχετικὰς μὲ διαφόρους ἀσθενείας. Μέγας ἀριθμὸς τῶν ἱστορικῶν τούτων εἶναι ἀπλαῖ σημειώσεις ἢ σκέψεις μεμονωμένοι, μερικαὶ ὅμως εἶναι πλήρεις καὶ ἐκτίθενται μὲ χάριν. Εἰς αὐτὰς γίνεται λόγος περὶ τῆς θεραπείας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει πρόοδόν τινα, καὶ μὴ παρατηρούμενον εἰς τὰς προηγουμένας.

Ἴδου π. χ. μία ἐξ αὐτῶν ἀφορῶσα ἔγκυόν τινα.

“Τῇ Ἀρπαλίδεω ἀδελφῇ περὶ τέταρτον μῆνα ἢ πέμπτον κυούσῃ, οἱ „δήματα περὶ τοὺς πόδας ὑδατώδεα ἐγένετο, καὶ τὰ κύκλα τῶν ὀφθαλμῶν „ἐπώδει, καὶ ἅπαν τὸ χρῶμα μετέωρον, οἶον τοῖσι φλεγματίησιν· βῆξ ξη- „ρὴ· ὀρθοπνοίη δὲ καὶ ἄσθμα τοιοῦτον καὶ πνιγμοὶ ἔστιν ὅτε ὑπὸ τοῦ πνεύ- „ματος, ὥστε καθημένη διετέλει κατὰ κλίνην, κατακεῖσθαι δὲ οὐχ οἷη τε ἦν, „ἀλλ' εἴ τις καὶ ὑπὸ ὕπνον δόξα γένοιτο, καθημένη ἦν· ἄπυρος δὲ ἐπιει- „κῶς· καὶ τὸ κύημα ἐπὶ πλεῖστον χρόνον ἀκίνητον ἦν, ὥς διεφθαρμένον, „καὶ μετέπιπτεν. Παρηκολούθησε δὲ τὸ ἄσθμα σχεδὸν δύο μῆνας. Κυάμοι- „σι δὲ χρωσμένη μελιχροῖσι καὶ μέλιτος ἐκλείξει, καὶ τοῦ αἰθιοπικοῦ κυμί- „νου πιούσα ἐν οἴνῳ ἐρρήϊσεν· μετὰ δὲ ταῦτα ἀνῆγε βήσσουσα πολλά, πέ- „πονα, φλεγματώδεα, λευκά, καὶ τὸ πνεῦμα ἔληξεν. Ἔτεκε δὲ γόνον θήλυν.”¹⁾

Δηλαδή: Ἡ ἀδελφὴ τοῦ Ἀρπαλίδου διατρέχουσα τὸν τέταρτον ἢ πέμπτον μῆνα τῆς ἐγκυμοσύνης της, εἶδεν ἐμφανιζόμενα οἰδήματα ὑδατώδη εἰς τοὺς πόδας καὶ γύρω ἀπὸ τὰ μάτια της, καὶ ὁλόκληρο τὸ δέρμα ἦτο φουσκωμένο ὅπως εἰς τοὺς φλεγματικούς. Εἶχε βῆχα ξηρόν, ἐνίοτε ὀρθόπνοϊαν, δύσπνοϊαν καὶ πνιγμονήν, εἰς τρόπον ὥστε ἐκάθητο ἐπὶ τῆς κλίνης της, χωρὶς νὰ μπορῇ νὰ κοιμηθῇ. Ἀλλὰ καὶ ἂν τῆς ἤρχετο ὕπνος, ἐκοιμᾶτο καθημένη. Ἐν τούτοις δὲν εἶχε πυρετόν. Τὸ ἔμβρυον ἀπὸ πολλοῦ ἔπαυσε νὰ κινῆται, σὰν νὰ ἦτο πεθαμένο, καὶ ἐκινεῖτο ἀναλόγως τῶν κινήσεων τῆς γυναικός. Ἡ δύσπνοια διήρκεσε περίπου δύο μῆνας. Ἡ πάσχουσα ἔκαμνε χρῆσιν κυάμων αἰγυπτιακῶν (*nymphaea nelumbo* Lin.), καὶ ἔπινε κύμινον αἰθιοπικὸν ἐντὸς οἴνου, καὶ ἡ κατάστασίς της ἐβελτιώθη. Μετὰ ταῦτα ἐνῶ ἔβηχε ἀπέβαλλε ἄφθονα πτύελα παχειά, φλεγματώδη, λευκά, καὶ ἡ δύσπνοια ἔπαυσε. Ἐγέννησε ἓνα κοριτσάκι.

Κατὰ τὴν περιγραφὴν τῶν διαφορῶν νοσημάτων, ὁ Ἱπποκράτης ὀνομάζει τὴν φθίσιν, τοὺς διαλείποντας πυρετούς, τὰς παρωτίτιδας κτλ. νοσήματα εὐκόλως ἀναγνωριζόμενα καὶ τῶν ὁποίων αἱ ὀνομασίαι διατηροῦνται

1) Ἐπιδημιῶν, βιβλ. Γ', § 6 (V, σελ. 376 καὶ ἐξῆς).

καὶ εἰς τὴν σύγχρονον ἱατρικὴν, ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν. Πλὴν ὅμως τῶν νοσημάτων τούτων, ὑπάρχουν καὶ πυρετοί, τῶν ὁποίων ὁ καθορισμὸς δὲν εἶναι εὐκόλος, καθὼς καὶ ἰδιαίτεραι παρατηρήσεις, διὰ τὰς περισσοτέρας τῶν ὁποίων εἶναι δύσκολον νὰ εἴπωμεν περὶ ποίας παιθήσεως πρόκειται.

Τὶ εἶναι π. χ. καῦσος, φρενίτις, λήθαργος; ¹⁾

Διάφοροι ἐρμηνευταὶ ἠθέλησαν νὰ παραβάλλουν αὐτοὺς πρὸς τινὰς πυρετοὺς τῶν ἰδικῶν μας χωρῶν. Ὁ Littre ὅμως, ἀπέδειξε δι' ἀκαταμαχῆτων ἐπιχειρημάτων, ὅτι οἱ τρεῖς οὗτοι ὅροι ἐφαρμόζονται εἰς ποικιλίας ὑφασίμων πυρετῶν συνεχῶν τῶν θερμῶν χωρῶν.

Κατὰ τοὺς ἀρχαίους, ὁ καῦσος ὁρίζεται ὡς ἑξῆς: Πυρετὸς συνοδευόμενος ὑπὸ ὑψηλῆς θερμοκρασίας, μὴ παρέχων οὐδεμίαν ἡσυχίαν εἰς τὸ σῶμα, ξηραίνων καὶ μαυρίζων τὴν γλῶσσαν προκαλῶν δίψαν, αὐπνίαν ἐνίοτε δὲ καὶ παραλήρημα.

Ἡ φρενίτις ὡς: ὁξὺ παραλήρημα, μετ' ἐντόνον πυρετοῦ, καρφολογίας καὶ μικροῦ καὶ πυκνοῦ σφυγμοῦ.

Ὁ δὲ λήθαργος, ὅπως ὁ καῦσος καὶ ἡ φρενίτις ὡς: ποικιλία διαλειπόντων καὶ συνεχῶν πυρετῶν τῶν θερμῶν χωρῶν, συνοδευόμενος ὑπὸ ὑψηλῆς.

Τελευταίως ὁ καθηγητὴς Souques,²⁾ ἔξεταίζων τὰς τρεῖς ταύτας ἀσθενείας, ἀποφαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ ἀταξικῶν μορφῶν ἢ γενικῶς περὶ ἀδυναμικῶν λοιμωδῶν πυρεξιῶν, ἀπὸ τὰς ὁποίας δὲν ἀποκλείεται ὁ τυφοειδὴς πυρετός. Πρὸς ὑποστήριξιν δὲ τῆς γνώμης του, ἐπικαλεῖται τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, διὰ τοὺς ὁποίους ὅταν ἡ φρενίτις ἐπιδεινωθῇ δύναται νὰ καταλήξῃ εἰς λήθαργον, ὅπως καὶ ὁ λήθαργος εἰς φρενίτιδα. Μήπως λέγει, δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιον εἰς τὰς ἀταξικὰς καὶ ἀδυναμικὰς μορφὰς τῶν λοιμωδῶν μας νόσων, αἱ ὁποῖαι τόσον συχνὰ καταλήγουν εἰς μικτοὺς ἀταξιδυναμικοὺς τύπους; Συμπεραίνων δὲ ἀποφαίνεται, ὅτι τὰ ὁξέα ταῦτα πυρετικά παραληρήματα δὲν εἶναι, κυρίως εἰπεῖν, ψυχώσεις, ἀλλὰ παραληρήματα τοξικο-λοιμώδη ἐπερχόμενα ὡς ἐπιφαινόμενα κατὰ τὰς διαφόρους πυρεξίας.

* *

Ἡ περιγραφὴ τοῦ ἐρυσιπέλατος ὑπὸ τοῦ Ἱπποκράτους, ἔχει μεγάλην ἀναλογίαν μὲ τὰς τρομερὰς γαγγραινώδεις ἐπιδημίας τοῦ μεσαιῶνος, γνωστὰς ὑπὸ τὸ ὄνομα: “πῦρ τοῦ Ἀγίου Ἀντωνίου”, “mal des ardents”, καὶ αἱ ὁποῖαι ὑπῆρξαν ὁ τρόμος καὶ ὁ φόβος τῶν λαῶν. Ὑπάρχει ὅμως διαφορὰ

1) Μολονότι περὶ “λήθαργου”, δὲν γίνεται μνεῖα εἰς τὰς Ἐπιδημίας, ὁ Littre συμπεριέλαβε καὶ αὐτὸν ὅχι μόνον διότι εἶναι πυρετὸς τῆς αὐτῆς οἰκογενείας, ἀλλὰ διότι, εἰς ἄλλο ἔργον ὁ ἴδιος Ἱπποκράτης ἀναφέρει τὸν λήθαργον μὲ τὸν καῦσον καὶ τὴν φρενίτιδα. (Περὶ διαίτης ὁξέων § 12 (II, σελ. 322).

2) A. Souques, Les étapes de la Neurologie dans l'Antiquité Grecque, Paris 1936.

μεταξὺ τῶν δύο τούτων νοσημάτων, εἶναι δὲ αὕτη, ὅτι, ἐνῶ ἡ γάγγραινα ἀπέβαινε σωτήριος εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἱπποκράτους περιγραφομένην ἐπιδημίαν, κατὰ τὰς ἐπιδημίας τοῦ μεσαιῶνος ἀπέβαινεν ἐξόχως θανατηφόρος.

**

Μετάστασις, ὡς γνωστὸν καλεῖται ἡ διὰ τοῦ λεμφικοῦ ἢ τοῦ κυκλοφορικοῦ συστήματος μεταφορὰ μικροβίων ἀπὸ τοπικῆς τινος μολύνσεως εἰς μέρη τοῦ ὁργανισμοῦ μακρὰν ἀπέχοντα αὐτῆς.

Τοιαῦτα ἔκτακτα φαινόμενα μεταστάσεως, ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Ἱπποκράτους, καὶ ὅμως μόλις ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας γενικῶς ἀνεγνωρίσθησαν, ὅπως λ. χ. ἡ μεταστατικὴ ὀρχίτις, καὶ μόλις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐγένετο ἀποδεκτὴ.

1) Littré, Εἰσαγωγή εἰς τό: Ἐπιδημιῶν πρῶτον καὶ τρίτον βιβλίον (II, σελ. 535).